

บทที่ 4

วิถีการบริโภค วิถีธรรม:

ตัวอย่างการประยุกต์หลักการคุ้มครองผู้บริโภคแนวพุทธ

ผลการศึกษาในบทที่สาม ได้ชี้ให้เห็นแล้วว่าการประยุกต์พุทธธรรมด้วยหลักอริยมรรคเป็นหลักการคุ้มครองผู้บริโภคแนวพุทธจะทำให้ได้หลักการที่สมบูรณ์ เนื่องจากหลักอริยมรรคประกอบด้วยหลักธรรมที่สำคัญครบถ้วน คือ ศีล สมาธิ และปัญญา จึงเท่ากับเป็นการประยุกต์หลักการทั้งหมดของพุทธธรรม ข้อสรุปดังกล่าว นอกจากจะยืนยันถึงความสำคัญของอริยมรรคในฐานะที่เป็นหลักการที่มีความสำคัญที่สุดในพุทธศาสนาแล้ว ยังก่อให้เกิดข้อสงสัยว่าทำไมสังคมไทยซึ่งเป็นสังคมของชาวพุทธ จึงมิได้มีการนำหลักอริยมรรคเข้ามาประยุกต์เป็นหลักการดำเนินชีวิตของคนไทยและเป็นหลักในการพัฒนาของประเทศในสังคมสมัยใหม่ ทั้งที่พุทธศาสนาอยู่คู่กับสังคมไทยมายาวนานกว่าเจ็ดศตวรรษ ประชาชนกว่าร้อยละเก้าสิบประกาศตนว่าเป็นพุทธมามกะยิ่งกว่านั้น หลักอริยมรรคนี้ก็เป็นหลักธรรมที่รู้จักกันดีที่เรียกว่า “ทางสายกลาง” เมื่อเป็นเช่นนี้ ย่อมสะท้อนว่าปัญหาที่แท้จริงของสังคมไทยในปัจจุบันอยู่ที่การขาดความเข้าใจหลักพุทธธรรมที่ชัดเจนเพียงพอ โดยที่น่าจะมีสาเหตุร่วมกันอย่างน้อยห้าประการ ดังนี้

ประการแรก เป็นผลมาจากการปรับเปลี่ยนระบบการศึกษาให้ทันสมัยตามแบบอย่างตะวันตกด้วยความเชื่อที่ว่าความเป็นตะวันตก ความทันสมัยและความเป็นสากลเป็นเรื่องเดียวกัน แม้ว่าในระยะแรกจะเป็นการยอมรับ “ความทันสมัย” ด้วยความจำเป็นทางการเมือง แต่เมื่อเป็นการปรับเปลี่ยนระบบการศึกษาทั้งระบบให้อยู่บนฐานวิถีคิดแบบวิทยาศาสตร์และเหตุผลนิยมแบบตะวันตกด้วยระยะเวลาที่ยาวนานร่วมศตวรรษ¹ จึงทำให้บทบาทของพุทธธรรมในสังคมไทยลดลง

¹พระไพศาล วิสาโล อธิบายว่าจุดที่เปลี่ยนแปลงความเป็นไปของพุทธศาสนามากที่สุดเกิดขึ้นในช่วงของการปฏิรูปพุทธศาสนาในสมัยรัชกาลที่ 3 ที่ริเริ่มโดย วชิรญาณภิกขุ ซึ่งต่อมาได้ขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้เพื่อสนองตอบต่อความทันสมัยที่มีพื้นฐานอยู่บนแนวคิดแบบวิทยาศาสตร์และเหตุผลนิยม ขณะเดียวกันก็เพื่อให้เผชิญหน้ากับคริสต์ศาสนาที่มาพร้อมกับเทคโนโลยีจากตะวันตก ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน พระไพศาล วิสาโล, พุทธศาสนาไทยในอนาคต: แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, 2546).

จนอาจกล่าวได้ว่าวิถีการดำรงชีวิตประจำวันของสังคมเมืองในปัจจุบัน ไม่มีความสัมพันธ์ใด ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพุทธธรรม

ประการที่สอง เป็นผลมาจากการปรับเปลี่ยนแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 รัฐบาลและผู้นำของประเทศไทยในครั้งนั้นเข้าใจว่าพุทธธรรมเป็นอุปสรรคที่สำคัญที่สุดต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ โดยเฉพาะหลักสันโดษที่ให้ค่านิยมของการบริโภคที่สวนทางกับการบริโภคตามแนวคิดเสรีนิยม เมื่อประเทศไทยเลือกให้ความสำคัญสูงสุดกับการพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวคิดแบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรี รัฐบาลในเวลานั้น จึงได้เข้าแทรกแซงบทบาทของพุทธศาสนาในสังคมไทย โดยสั่งระงับการสอนเรื่องหลักสันโดษทั่วประเทศด้วยเกรงว่าจะไม่สามารถจูงใจให้ประชาชนเข้าร่วมการพัฒนาประเทศสู่ความเติบโตทางเศรษฐกิจได้สำเร็จ²

ประการที่สาม ปัญหาและอุปสรรคสำคัญมิได้มาจากปัจจัยภายนอกเท่านั้น ปัจจัยภายในที่สำคัญมาจากความเข้าใจของผู้นำประเทศ รวมทั้งความอ่อนแอขององค์กรพุทธศาสนา³ ผู้นำประเทศที่มีส่วนในการสร้างสังคมไทยสมัยใหม่ต่างมีความเห็นที่สอดคล้องกันว่าความเข้าใจหลักธรรมในระดับศีลก็น่าจะเพียงพอแล้วสำหรับคนไทย⁴ เพราะวิถีชีวิตที่ดำรงอยู่ด้วยการปฏิบัติตามหลักเบญจศีลที่ผ่านมาได้ทำสังคมไทยมีความสุขมาโดยตลอด เมื่อผู้นำมีหลักวิถีคิดเช่นนี้ จึงกลายเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้คนไทยส่วนใหญ่มิได้มีโอกาสเรียนรู้จนเข้าใจหลักธรรมจนถึงแก่นความเข้าใจต่อบทบาทของศาสนาฉบับแควบลอง คงเป็นเพียงการรู้จักศาสนาผ่านระบบการศึกษา

² พระไพศาล วิสาโล, พุทธธรรมกับอุดมการณ์สำหรับศตวรรษที่ 21, (กรุงเทพมหานคร: ไกมลศีมทอง, 2542).

³ พระไพศาล วิสาโล, พุทธศาสนาไทยในอนาคต: แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต, น. 82-102.

⁴ ท่านพุทธทาสแสดงทัศนะที่ขัดแย้งกับความเห็นของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช อดีต นายกรัฐมนตรี ที่เห็นว่าไม่ควรสอนเรื่องโลกุตระธรรมให้แก่ชาวบ้าน อ้างใน พุทธทาสภิกขุ, ธรรมะสำหรับสังคม (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, 2544), น. 143. ส่วนพระไพศาล วิสาโล อ้างถึงความเห็นในทำนองเดียวกันว่าความเชื่อในเรื่องโลกุตระธรรมเริ่มไม่เป็นที่ยอมรับในหมู่นักชนชั้นนำมาตั้งแต่รัชสมัยของพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยเห็นว่าเป็นการสอนที่ไม่มีประโยชน์ ไม่มีหลักฐานเชิงประจักษ์ที่พิสูจน์ยืนยันได้ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน พระไพศาล วิสาโล, พุทธศาสนาไทยในอนาคต: แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต, น. 6-18.

สมัยใหม่ที่แม้แต่คำว่าศาสนา (Religion) ก็ถูกนิยามด้วยความหมายเดียวกับศาสนาของตะวันตกที่ว่าด้วยความเชื่อหรือศรัทธาต่อพระผู้เป็นเจ้า คนไทยสมัยใหม่จำนวนไม่น้อยเข้าใจความหมายของศาสนาว่าเป็นเรื่องของความเชื่อ มิใช่หลักคำสอนที่มีเหตุผลและปฏิบัติได้จริง⁵ เมื่อความเข้าใจคนไทยสมัยใหม่เป็นเช่นนี้ ตลอดจนขนาดการสนับสนุนจากสังคมโดยรวม ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการศึกษา จึงเป็นการยากที่จะนำหลักอริยมรรคมาประยุกต์เป็นหลักที่ปฏิบัติได้จริงในสังคมไทย

ประการที่สี่ ความจริงแล้ว พุทธศาสนามีได้ดำรงอยู่ในสังคมไทยอย่างโดดเด่นเฉพาะ ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ได้ตั้งมั่นมาก่อนหน้าที่พุทธศาสนาจะมีบทบาทสำคัญในสังคมไทย แต่ว่าความเชื่อทั้งสาม คือ ผี พุทธ พรานหมอญ สามารถดำรงอยู่ร่วมกันและแบ่งหน้าที่กันทำเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยของชุมชน โดยที่อาจกล่าวได้ด้วยว่าพุทธธรรมมิได้เคยปฏิเสธไสยศาสตร์ เนื่องจากไสยศาสตร์ที่ดำรงอยู่ในชุมชนนั้น มักอยู่ภายใต้การกำกับของพุทธ⁶ การดำรงอยู่ร่วมกันในอดีตจึงเป็นทั้งจุดแข็งและเป็นจุดอ่อนที่ส่งผลกระทบมาถึงปัจจุบัน ส่วนที่เป็นจุดแข็งในอดีตอยู่ที่การทำให้พุทธศาสนาตั้งมั่นได้ในสังคมไทย แต่ส่วนที่เป็นจุดอ่อนอยู่ที่ว่า พุทธธรรมในสายตาของชนชั้นกลางที่ได้รับการศึกษาแบบตะวันตกและเชื่อในวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์และเหตุผลนิยม กลายเป็นความเชื่อที่มลาย่วมไปด้วย จึงเป็นการปิดกั้นโอกาสที่กลุ่มคนเหล่านี้จะมีโอกาสได้ศึกษาจนเข้าใจพุทธธรรม

ประการที่ห้า เมื่อพิจารณาถึงสังคมชนบทไทยที่อาจเป็นความหวังได้บ้าง เนื่องจากวิถีพุทธยังมีบทบาทสอดแทรกอยู่ในวิถีชีวิตประจำวัน แต่เมื่อทำการศึกษาลงลึกจะพบว่าบทบาทของพุทธธรรมที่มีต่อสังคมชนบทกำลังลดลงเช่นกัน โดยเฉพาะพื้นที่ชนบทที่มีความเป็นเมืองเพิ่มขึ้น

⁵คำว่า religion แปลว่าปฏิบัติตามคำสั่งจากสวรรค์จนเกิดความผูกพันระหว่างมนุษย์กับพระผู้เป็นเจ้า เมื่อแปลเป็นภาษาไทยว่า “ศาสนา” จึงไม่ตรงกับความหมายของพุทธศาสนาที่เป็นศาสนาที่ไม่เกี่ยวข้องกับพระผู้เป็นเจ้า ส่วนพระพุทธรูปเองก็มิได้ทรงใช้คำว่า “ศาสนา” ทรงเรียกพุทธศาสนาว่า “พรหมจรรย์” บ้าง “สิกขา” บ้าง และทรงเรียกรวม ๆ ว่า “ธรรมวินัย” ซึ่งหมายความว่าเมื่อได้รับคำสั่งสอน แล้วถ้าปฏิบัติตาม จะบังเกิดผล ดูรายละเอียดในพุทธทาสภิกขุ, บางแง่มุมของศาสนาในทัศนะพุทธทาส, (กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ 2543), น. 80-85.

⁶ดูตัวอย่างการดำรงอยู่ร่วมกันของความเชื่อทั้งสาม ในพระไพศาล วิสาโล, พุทธศาสนาไทยในอนาคต: แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต, น. 219-227.

ผลงานของอัจฉรา วงศ์วัฒนามงคล⁷ ชี้ให้เห็นว่าลัทธิบริโคนิยมได้แผ่ขยายอิทธิพลจนกลายเป็นวัฒนธรรมใหม่ที่ดำรงอยู่ในสังคมชนบท โดยที่มีลักษณะที่ซ้อนทับกับวัฒนธรรมพุทธที่มีอยู่เดิม แม้แต่ “งานบุญ” ที่เคยเป็นศูนย์รวมของการดำรงชีวิตด้วยวิถีพุทธ บริโคนิยมก็สามารถแทรกซึมจนเป็นกลายส่วนหนึ่งของระบบจัดการที่ทำให้งานบุญงานบวช งานแต่งงาน และงานศพสำเร็จลงได้ ในขณะที่เดียวกันก็ทำให้สาระสำคัญของ “งานบุญ” จางหายไป “งานบุญ” บางงานจึงเป็นเพียงรูปแบบและการทำตามประเพณีและความเชื่อที่ยังดำรงอยู่เท่านั้น หรืออาจกล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า “งานบุญ” ที่ดำรงอยู่ในสังคมสมัยใหม่มีบทบาทหน้าที่เชิงสัญลักษณ์เพื่อแสดงว่าพุทธศาสนายังคงดำรงอยู่ในสังคมไทยเท่านั้น โดยที่ไม่อาจเชื่อมั่นได้ว่าหลักวิธีคิดแบบพุทธยังเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทยหรือไม่

เมื่อสถานการณ์ความเข้าใจต่อหลักพุทธธรรมที่ดำรงอยู่เป็นเช่นนี้ ความเป็นไปได้ในการนำหลักอริยมรรคมาประยุกต์ใช้ในปัจจุบัน จึงมีจุดเริ่มต้นอยู่ที่การสร้างให้สังคมไทยมีความเข้าใจที่ถูกต้องเป็นประการแรก และการยอมรับถึงปัญหาและข้อจำกัดของการคุ้มครองผู้บริโคนแวนตะวันตกที่ดำรงอยู่ในสังคมไทยเป็นประการที่สอง ดังที่ได้นำเสนอไปแล้วในบทที่สองและบทที่สาม ส่วนประการที่สามขึ้นอยู่กับความสามารถในการประยุกต์หลักอริยมรรคให้เป็นหลักปฏิบัติ ซึ่งน่าจะเป็นประเด็นชี้ขาด เพราะถ้าสังคมไทยเห็นว่าอริยมรรคเป็นหลักปฏิบัติที่แก้ปัญหาบริโคนิยมได้จริง ความจำเป็นที่จะต้องแก้ปัญหาสองประการแรกน่าจะหมดไป

ดังนั้น ในบทนี้ จะนำเสนอตัวอย่างการประยุกต์กิจกรรมต่าง ๆ ในวิถีการบริโคนให้เป็นวิถีธรรมด้วยอริยมรรคว่ามีหลักวิธีคิดและแนวทางปฏิบัติเป็นอย่างไร จึงจะคุ้มครองผู้บริโคนได้มากที่สุด สำหรับกรณีตัวอย่างที่นำเสนอมาจากกลุ่มผู้บริโคน กลุ่มผู้ผลิต และกลุ่มผู้ปฏิบัติงานภาครัฐที่ได้นำเสนอประกอบเป็นตัวอย่างเพื่อทำความเข้าใจหลักการเชิงทฤษฎีในบทที่สามแล้ว สำหรับกลุ่มผู้บริโคนและกลุ่มผู้ผลิตนั้น สามารถอธิบายได้อย่างชัดเจนว่าพัฒนามาจากฐานคิดตามแนวพุทธเนื่องจากทั้งสองกลุ่มอธิบายที่มาของฐานคิดไว้ค่อนข้างชัดเจน

ส่วนกลุ่มผู้ปฏิบัติงานภาครัฐที่เลือกมานำเสนอนั้น เป็นกลุ่มที่มีได้ประกาศที่มาของฐานคิดไว้ว่ามาจากพุทธธรรมอย่างชัดเจน การเลือกและนำเสนอว่าเป็นตัวอย่างของการประยุกต์หลักการแนวพุทธ จึงเป็นผลมาจากการตีความและการเทียบเคียงหลักธรรมของผู้ศึกษาเอง ทั้งนี้

⁷อัจฉรา วงศ์วัฒนามงคล, “การเกิดขึ้นของวัฒนธรรมการบริโคนในชุมชน,”

(วิทยานิพนธ์ปริญญาเอก สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2545).

ด้วยความต้องการที่จะให้ผลการศึกษา^๙ เป็นจุดตั้งต้นของการเปลี่ยนแปลงเพื่อพัฒนาบทบาทหน้าที่ของผู้ปฏิบัติงานภาครัฐให้เป็นไปตามหลักการคุ้มครองผู้บริโภคแนวพุทธต่อไป

กรณีศึกษา: กลุ่มผู้บริโภค

กรณีตัวอย่างที่จะนำมาใช้อธิบายหลักการคุ้มครองผู้บริโภคแนวพุทธของกลุ่มผู้บริโภค เป็นกรณีการทำงานของชมรมคุ้มครองผู้บริโภคเชียงใหม่ และเครือข่ายองค์กรผู้บริโภคภาคเหนือตอนบนร่วมกับสถาบันโพธิยาลัย^{๑๐} ซึ่งเป็นเพียงเครือข่ายเดียวในสังคมไทยที่อธิบายว่าทำงานด้วย "หลักการบริโภคแนวพุทธ" การทำงานของกลุ่มนี้จึงแตกต่างจากกลุ่มการคุ้มครองผู้บริโภคอื่น ๆ แม้แต่ "มูลนิธิเพื่อผู้บริโภค" ซึ่งเป็นองค์กรคุ้มครองผู้บริโภคของไทยที่มีผลงานโดดเด่นที่สุดในรอบสองทศวรรษที่ผ่านมา รวมทั้งเป็นองค์กรที่ให้ความสนใจ "ความทุกข์" ของผู้บริโภค แต่หลักการทำงานของมูลนิธิเพื่อผู้บริโภคอยู่ที่การสร้างให้สาธารณชนมีการรับรู้ที่เท่าทันกับผู้ผลิต กิจกรรมการทำงานส่วนใหญ่จึงอยู่ที่การเผยแพร่ "ข้อมูลข่าวสาร" และการรณรงค์เพื่อให้ผู้บริโภคตระหนักถึง "สิทธิของผู้บริโภค" ของตน หลักการทำงานของมูลนิธิเพื่อผู้บริโภค จึงสอดคล้องกับหลักการคุ้มครองผู้บริโภคแนวประชาสังคมของตะวันตกมากกว่า^{๑๑}

พระมหา ดร. บุญช่วย สิรินุโร ผู้อำนวยการสถาบันโพธิยาลัย อธิบายถึงแนวคิดและหลักการการทำงานที่เรียกว่า "การบริโภคแนวพุทธ" ของเครือข่ายฯ ว่าได้มาจากพระธรรมปิฎก^{๑๒}

พระธรรมปิฎก อธิบายไว้ชัดเจนว่า จุดเริ่มต้นของการเรียนรู้ คือ กินเป็น อยู่เป็น การใช้ชีวิตเป็น จึงใช้ชื่อโครงการนี้ว่า "สุขภาพดี เริ่มที่บริโภคเป็น" คือ ต้องการให้กินเป็น อยู่เป็น โดยเริ่มจากตัวเราเองก่อน แล้วจึงค่อยขยายวงออกไป

^๙สถาบันโพธิยาลัยเป็นเครือข่ายของพระสงฆ์นักพัฒนาที่ก่อตั้งขึ้นอย่างไม่เป็นทางการเมื่อ พ.ศ. 2542 ในพื้นที่ 9 จังหวัด ประมาณ 40-50 กลุ่ม โดยมีความสนใจในเรื่องต่าง ๆ ที่หลากหลาย อาทิ เอดส์ อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ป่า น้ำ ปลา ส่งเสริมอาชีพแก่ชาวบ้าน กลุ่มเยาวชนวัฒนธรรม ดนตรีพื้นบ้าน ฯลฯ รวมทั้งการดำเนินงานในรูปงานวิจัย

^{๑๐}สัมภาษณ์ สารี อ่องสมหวัง, ผู้จัดการมูลนิธิเพื่อผู้บริโภค, 1 ธันวาคม 2548.

^{๑๑}จากเอกสารบันทึกสรุปการประชุมพระสงฆ์กับการคุ้มครองผู้บริโภค เมื่อวันที่ 21 มิถุนายน 2547 และในบทความเรื่อง "การศึกษาเริ่มต้น เมื่อคนกินอยู่เป็น" ใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), เพื่อชีวิตที่ดี, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, 2547), น. 21-39.

เครือข่ายนี้ เดิมได้รับงบประมาณสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการอาหารและยา (อย.) และในปัจจุบันได้รับการสนับสนุนของกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ (สสส.) โดยมี สุภฎารัตน์ สุทธิพรวิโรจน์ เป็นผู้ประสานงานเครือข่ายคุ้มครองผู้บริโภค และพระวิสิทธ์ ฐิตวิสิทธ์ ฐิตวิสิทธ์ ฐิตวิสิทธ์ เป็นผู้ประสานงานเครือข่ายพระสงฆ์ สำหรับแผนงานหลักสามปี (พ.ศ. 2547-2549) และกิจกรรมต่าง ๆ พระมหา ดร. บุญช่วย สิรินุโร อธิบายโดยสังเขปไว้ว่า¹¹

ตัวโครงการมีแผนงานหลัก แผนงานหลักสูตรบริโภคศึกษา การจัดเวทีสัญจรระดับพื้นที่ โครงการนำร่องสูตรอาหาร และหลักการบริโภคที่เป็นการอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อตรวจสอบสารปนเปื้อน เรื่องของทางออกขนมเด็ก และเรื่องของการทดแทน แผนงานแรก อยู่ที่การสร้างความเข้มแข็งให้แก่องค์กรคุ้มครองผู้บริโภค การจัดค่ายแกนนำคุ้มครองผู้บริโภคทั้งระดับเยาวชน ชาวบ้าน และพระสงฆ์ และ แผนงานที่สอง เป็นการปรับเปลี่ยนค่านิยมผ่านหลักสูตรการศึกษา แผนงานที่สาม เป็นการปรับเปลี่ยนค่านิยมและพฤติกรรมผ่านกิจกรรม เช่น การสำรวจค่าใช้จ่ายของการบริโภค ความรู้เรื่องอาหารพื้นเมือง การจัดเสวนาเรื่องการใส่บาตรให้ได้บุญ ได้คุณค่าของสังฆทาน การเสวนาทำความเข้าใจเรื่องการบริโภคกับชาวบ้าน แผนงานที่สี่ เป็นการเผยแพร่ผ่านศูนย์ข้อมูล จัดทำจุลสาร รายการวิทยุที่ใช้รายการสังฆเพื่อสังคม จัดทำเสียงตามสายในหมู่บ้าน หอกระจายข่าว การประกวดขอพื้นเมือง การคุ้มครองผู้บริโภค การจัดทำสโปตเกี่ยวกับการคุ้มครองผู้บริโภค รมรงค์การไม่ดื่มสุรา บุหรี่ เป็นต้น พอครบสามปีแล้ว แต่ละพื้นที่ควรจะ มีโครงการคุ้มครองผู้บริโภคเอง

พระวิสิทธ์ ฐิตวิสิทธ์ ผู้ประสานงานเครือข่ายพระสงฆ์และครูใหญ่โรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ วัดสวนดอก จังหวัดเชียงใหม่ อธิบายว่าโครงการ “สุขภาพดี เริ่มที่บริโภคเป็น” เป็นการดำเนินงานในพื้นที่ที่มีกลุ่มพระและเณรอาสาสมัครเป็นแกนนำรวม 5 กลุ่ม โดยที่แต่ละกลุ่มมีการจัดกิจกรรมที่หลากหลายแตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นกับศักยภาพของพระผู้นำและปัญหาของแต่ละพื้นที่¹²

กลุ่มแรกเป็นกลุ่มพระสงฆ์ วัดเจดีย์แม่ครัว อ. สันทราย ซึ่งเป็นกลุ่มที่เข้มแข็งมากที่สุด เนื่องจากพระครูสมุห์วิเชียร คุณธมฺโม เป็นพระผู้ใหญ่ที่มีความคิดริเริ่มและทำงานด้านการพัฒนา

¹¹จากเอกสารบันทึกสรุปการประชุมพระสงฆ์กับการคุ้มครองผู้บริโภค เมื่อวันที่ 21 มิถุนายน 2547 และสัมภาษณ์ พระมหา ดร. บุญช่วย สิรินุโร, 18 มกราคม 2548.

¹²สัมภาษณ์พระวิสิทธ์ ฐิตวิสิทธ์, 18 มกราคม 2549.

มานาน จึงสามารถประสานงานร่วมกับกลุ่มแกนนำเยาวชน กลุ่มเครือข่ายโรคเอดส์ กลุ่มเครือข่ายคนพิการ และกลุ่มผู้สูงอายุ ฯลฯ การทำงานจึงเป็นกิจกรรมที่เชื่อมร้อยกับปัญหาต่าง ๆ อย่างหลากหลายโดยมีพุทธธรรมเป็นฐานคิดที่สำคัญ พระครูสมุห์วิเชียร คุณธมฺโมให้ความสนใจกับหลักคุ้มครองชีวิตที่เป็นองค์รวมและได้จัดทำ “แผนพัฒนาคุณภาพชีวิต จิตใจชุมชน เพื่อแก้จนอย่างยั่งยืน” ด้วยการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ครบวงจรที่รวมถึงการผลิต แปรรูป การตลาด กิจกรรมการสร้างครอบครัวที่เข้มแข็งอบอุ่น การพัฒนาจริยธรรมของชุมชน การฟื้นฟูและส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น ธนาคารที่ดินชุมชน การจัดตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ การสร้างสวัสดิการผู้สูงอายุ การอนุรักษ์ป่า การแก้ปัญหาหน้าท่วมขัง น้ำกัดเซาะตลิ่ง การแก้ปัญหามลพิษจากโรงงาน ฟาร์ม สถานบันเทิง การป้องกันภัยแล้งหมู่บ้าน เป็นต้น¹³

กลุ่มที่สอง ได้แก่ กลุ่มพระสงฆ์วัดชยาลังการ (วัดป่าป้อ) อ. ดอยสะเก็ด โดยการนำของพระครูพนมวินัยธร ปิยธมฺโม ที่ประสานงานร่วมกับกลุ่มแกนนำเยาวชนบ้านป่าป้อ เพื่อสร้างความรักและความสามัคคี ตลอดจนความภูมิใจในศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น การทำงานของท่านกำลังขยายสู่กลุ่มผู้สูงอายุเพิ่มขึ้น¹⁴

กลุ่มที่สาม ได้แก่ กลุ่มสามเณรโรงเรียนโพธิธรรมศึกษาวัดป่าแดด อ. แม่แจ่ม โดยการนำของพระใบฎีกาสุทัศน์ วชิรญาโณ ที่ทำงานร่วมกับกลุ่มสามเณรและกลุ่มแกนนำเยาวชน อ. แม่แจ่มทำการฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่น แต่พระใบฎีกาสุทัศน์ วชิรญาโณ ซึ่งเป็นกำลังหลักได้ถึงแก่กรรมไปแล้วในช่วงปลายปี พ.ศ. 2547 ขณะที่กลุ่มเยาวชนที่เป็นกำลังหลักต้องแยกย้ายออกจากพื้นที่เพื่อศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษา ในต้นปี 2549 ความเข้มแข็งของกลุ่มนี้ จึงลดลง¹⁵

กลุ่มที่สี่ คือ กลุ่มพระสงฆ์วัดศรีสุพรรณ ซึ่งได้มอบหมายให้อาจารย์รัตนภรณ์ ศรีบุญเรือง จากโรงเรียนเทศบาลศรีสุพรรณทำหน้าที่ให้ความรู้เรื่องโภชนาการที่ถูกต้องแก่นักเรียนระดับประถมศึกษา เพื่อให้นักเรียนได้รู้จักการเลือกอาหารที่มีประโยชน์¹⁶

สำหรับกลุ่มที่ห้า เป็นกลุ่มสามเณร จากวัดศรีโสดา อ. เมือง ที่มีพระรุ่นเยาว์ คือ พระเทียน ขนฺติสมฺปนฺโน เป็นผู้นำทำงานร่วมกับสามเณรซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวเขาที่มีความตั้งใจจริงที่

¹³ สัมภาษณ์พระครูสมุห์วิเชียร คุณธมฺโม, 18 มกราคม 2549.

¹⁴ สัมภาษณ์พระครูพนมวินัยธร ปิยธมฺโม, 18 มกราคม 2549.

¹⁵ สัมภาษณ์กลุ่มเยาวชน, 17 มกราคม 2549.

¹⁶ สัมภาษณ์ อาจารย์รัตนภรณ์ ศรีบุญเรืองและนักเรียน, 17 มกราคม 2549.

จะเรียนรู้ และได้เข้าร่วมงานคุ้มครองผู้บริโภคตามกิจกรรมที่โครงการจัดขึ้น อาทิ การเผยแพร่ความรู้ด้านสิทธิของผู้บริโภคตามกฎหมาย วิธีการครองชีพตามวิถีพุทธ เป็นต้น¹⁷

การจัดกิจกรรมส่วนใหญ่ของโครงการ "สุขภาพดี เริ่มที่บริโภคเป็น" พบว่าเน้นหนักในช่วงครึ่งหลังของปี พ.ศ. 2547 ซึ่งเป็นเป็นไปอย่างต่อเนื่องในทุกพื้นที่เพื่อสร้างแกนนำที่มีความรู้พื้นฐานเพียงพอที่จะสร้างงานได้เองต่อไป กิจกรรมของเครือข่ายในปี พ.ศ. 2548 จึงลดลงอย่างเห็นได้ชัดเพื่อที่จะให้แต่ละพื้นที่ที่มีความพร้อมที่จะสร้างโครงการเอง

สำหรับกิจกรรมสำคัญที่ดำเนินการผ่านมาแบ่งได้เป็นสองส่วนหลัก คือ การจัดค่ายเพื่อสร้างแกนนำจากพระสงฆ์ สามเณร และเยาวชน กับการจัดเวทีเสวนาสัญจรเพื่อประชาสัมพันธ์และสร้างความเข้าใจต่อปัญหาการบริโภคแก่สาธารณชน

ค่ายแกนนำที่จัดขึ้นเป็นการฝึกอบรมเพื่อสร้างความเท่าทันกับการโฆษณา โดยเฉพาะการโฆษณาในกลุ่มอาหารและขนมเด็ก น้ำอัดลม ทรศัพทมือถือ อาหารเสริม เครื่องสำอาง ร่วมไปกับการสอนทำอาหารและขนมพื้นบ้าน น้ำสมุนไพร เพื่อให้เป็นทางเลือก การฝึกจัดทำรายการวิทยุ การจัดเวทีแข่งขันตอบปัญหา การจัดนิทรรศการเรื่องการคุ้มครองผู้บริโภค และสิทธิของผู้บริโภค การรู้จักวิธีการเลือกซื้ออาหารที่ถูกต้องตามหลักโภชนาการและถูกสุขลักษณะ การประยุกต์นำดนตรีพื้นเมืองมาทำบทขับร้องเพื่อรณรงค์เกี่ยวกับการคุ้มครองผู้บริโภค และอันตรายที่เกิดจากการบริโภคที่ไม่เหมาะสม เป็นต้น¹⁸

การจัดเวทีเสวนาสัญจร ณ พื้นที่ต่าง ๆ ได้แก่ พื้นที่โรงเรียนเทศบาลวัดศรีสุพรรณ¹⁹ จัดเวทีสองครั้ง โดยกลุ่มเป้าหมายเป็นเด็กนักเรียน ครู ผู้ปกครอง และผู้ค้าอาหารภายในโรงเรียนและบริเวณใกล้เคียง ครั้งแรกเป็นการทำความเข้าใจเรื่องการบริโภคอาหารให้ถูกต้อง อาทิ ควรเลือกซื้ออาหารอย่างไร ดูวันหมดอายุอย่างไร ไม่ควรรับประทานน้ำอัดลม ขนมจุกจิก ฯลฯ ครั้งที่สอง เป็นเวทีทางออกของขนมเด็ก ซึ่งมีลักษณะเป็นการฝึกอบรมนักเรียน สำหรับทางออกหลักที่นำเสนอคำตอบไว้ให้เป็นขนมพื้นเมือง น้ำสมุนไพร ส่วนการจัดเวทีสัญจร ณ วัดศรีโสดาเป็นการฝึกอบรมพระเณรของวัดศรีโสดาในเรื่องการบริโภคอาหารที่ถูกสุขลักษณะ สิทธิของผู้บริโภค และ

¹⁷ สัมภาษณ์พระเทียน ขนติสมุปนโน และกลุ่มสามเณร, 16 มกราคม 2549.

¹⁸ เอกสารบันทึกสรุปการจัดค่ายแกนนำ ณ อ. ดอยสะเก็ด, 3-4 กรกฎาคม 2547.

¹⁹ เอกสารบันทึกสรุปเวทีสัญจร ครั้งแรกจัดกิจกรรมเมื่อวันที่ 9 กันยายน 2547 ครั้งที่สอง เป็นเวทีทางออกของขนมเด็ก, 27 ธันวาคม 2547.

การบริโภคแนวพุทธที่สอนให้บริโภคอย่างมีสติและมีการพิจารณาอาหารร่วมไปด้วย²⁰ ส่วนการจัดเวทีสัญจร ณ วัดป่าแดด อ. แม่แจ่ม กลุ่มเป้าหมายเป็นเด็ก เยาวชนและสามเณรเนื่องจากเป็นการจัดเวทีร่วมกับงานวันเยาวชนแห่งชาติ จึงเป็นการจัดกิจกรรมที่หลากหลาย คือ การเดินขบวนพาเหรดเรื่องโรคเอดส์ การแสดงพื้นบ้าน การฟ้อนเล็บ การแข่งกีฬาพื้นบ้าน เป็นต้น²¹ และส่วนเวทีสัญจร ณ วัดชยาลังการ (วัดป่าป้อง) มีเด็กและเยาวชนจากศูนย์ศึกษาพุทธศาสนาวันอาทิตย์เป็นกลุ่มเป้าหมายหลัก แต่เมื่อเป็นการจัดเวทีสัญจรในช่วงเดียวกับที่วัดจัดให้มีการปฏิบัติธรรมเฉลิมพระเกียรติเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษาทำให้มีกลุ่มผู้สูงอายุเข้ามาร่วมกิจกรรมด้วย ส่วนที่เป็นกิจกรรมมีการสาธิตการตรวจสอบสารปนเปื้อนในอาหาร การทำน้ำสมุนไพร แกงแค การบริการนวดแผนโบราณ การแสดงการออกกำลังกายด้วยการรำมวยจีน การรำกระบี่กระบอง การตอบปัญหาชิงรางวัล รวมทั้งการฝึกสมาธิ การรักษาศีล การอบรมปฏิบัติธรรม การฝึกเดินจงกรม²²

เมื่อพิจารณาถึงกิจกรรมการทำงานของเครือข่ายนี้ในภาพรวม ความแตกต่างที่เด่นชัดจากกลุ่มคุ้มครองผู้บริโภคกลุ่มอื่น ๆ อยู่ที่การน้อมนำให้พระภิกษุสงฆ์และสามเณรเข้ามาร่วมเป็นแกนนำของการคุ้มครองผู้บริโภค ซึ่งนับว่าเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญที่จะนำพุทธธรรมกลับคืนมาสู่วิถีการบริโภคไทย ดังที่พระมหา ดร. บุญช่วย สิริบุญโร กล่าวในที่ประชุมเพื่อฝึกอบรมแกนนำไว้ว่า²³

พระสงฆ์และสามเณรที่เป็นแกนนำ...ต้องเข้าใจคำว่า บริโภคเป็น ในทางพุทธศาสนา โดยต้องชี้ให้เห็นถึงวิถีการบริโภคในกระแสสังคมที่กระตุ้นให้เกิดความอยาก และทำให้ตกอยู่ภายใต้อำนาจการบริโภค ทำให้ผู้บริโภคไม่มีอิสระที่จะเลือกบริโภค

อย่างไรก็ตาม การที่เครือข่ายนี้อธิบายหลักการทำงานที่ผ่านมาว่าให้ความสำคัญกับกฎหมายและสิทธิผู้บริโภค ภูมิปัญญา และพุทธธรรม²⁴ โดยมีวิถีการบริโภคแนวพุทธเป็นหลักการสำคัญนั้น อาจจะสร้างความสับสนได้ง่าย เนื่องจากฐานคิดของกฎหมายกับพุทธธรรมมีที่มาและ

²⁰เอกสารบันทึกสรุปเวทีสัญจร จัดกิจกรรม, 26 กันยายน 2547.

²¹เอกสารบันทึกสรุปเวทีสัญจร จัดกิจกรรม, 19 กันยายน 2547.

²²เอกสารบันทึกสรุปเวทีสัญจร จัดกิจกรรม, 6 ธันวาคม 2547.

²³เอกสารบันทึกสรุปการประชุม โครงการ“สุขภาพดี เริ่มต้นที่บริโภคเป็น”, 21-22 สิงหาคม 2547.

²⁴เอกสารบันทึกสรุปการประชุม ค่ายสุขภาพดี เริ่มต้นที่บริโภคเป็น”, 7-19 กันยายน 2547.

การประยุกต์ใช้ที่แตกต่างกัน ดังที่ได้อธิบายในบทที่ผ่านมาแล้ว ในขณะเดียวกัน พระมหาบุญช่วย สิรินุโร ก็เป็นผู้หนึ่งที่วิพากษ์ถึงปัญหาและข้อจำกัดของกฎหมาย รวมทั้งชี้ให้เห็นความสำคัญของ ภูมิปัญญากับคุณค่าของพุทธธรรม ดังปรากฏแง่มุมอยู่ในข้อเขียนต่าง ๆ อาทิ²⁵

ในงานคุ้มครองผู้บริโภค เราพบว่าจะใช้กฎหมายอย่างเดียวไม่ได้ ในขณะที่ สคบ. อย. เน้นเรื่องกฎหมาย ถ้าถูกกฎหมายถือว่า โอเค มีฉลากรับรองกินได้ใช้ได้หมด แต่คุณไม่ได้เข้าไปดูเชิงลึกว่า ถ้าคุณกินบะหมี่สำเร็จรูปทุกวัน กินมันฝรั่งทอดทุกวัน จะเกิดอะไรขึ้น ทั้งที่ อย. ก็รับรองนะ แต่มันทำให้ขาดโอกาสในการรับประทาน อาหารอย่างอื่นที่มีประโยชน์ อันนี้เริ่มต้นก็คือ ขาดโอกาส ขณะเดียวกัน ตัวมันเองก็มีพิษ ดังนั้น กฎหมายช่วยได้ระดับหนึ่งเท่านั้น เรื่องภูมิปัญญาเป็นเรื่องใหญ่ ส่วนนโยบายอาหารปลอดภัยของกระทรวงสาธารณสุข พระมหา ดร. บุญช่วย สิรินุโร วิพากษ์ ไว้ว่า²⁶

จากนโยบายความปลอดภัยในอาหาร" (Food Safety) โดยควบคุมเรื่องคุณภาพ อาหาร และความปลอดภัยจากสารเคมี เพื่อ "ยกระดับมาตรฐานอาหารไทย" ควบคู่กับ "การสร้างรายได้" ตามนโยบายรัฐบาลที่จะให้ประเทศไทยเป็น "ครัว อาหารของโลก"...เป้าหมายของความปลอดภัยด้านอาหารมีจุดเน้นอยู่ที่ อาหาร สด อาหารแปรรูป อาหารปรุงจำหน่าย และการตรวจสอบ อาหารสด ในตลาดสด และ ในซูเปอร์มาร์เก็ต การตรวจสอบเครื่องหมาย อย. บนฉลากผลิตภัณฑ์ อาหารแปรรูป ณ สถานที่จำหน่าย สถานที่ผลิตอาหารแปรรูปมีหลักเกณฑ์และวิธีการที่ดีในการผลิต การพัฒนามาตรฐานด้านสุขลักษณะของร้านอาหารและแผงลอย จำหน่ายอาหารซึ่งเป็นประเภท อาหารปรุงจำหน่าย รวมทั้งโครงการความปลอดภัยด้านอาหารในโรงเรียน กิจกรรมที่จะนำไปสู่เป้าหมายดังกล่าวดูเหมือนว่าจะเน้นที่ "การผลิต" ไม่ว่าจะเป็นการตรวจอาหารสดในตลาด การ ตรวจสอบเครื่องหมาย อย. บนผลิตภัณฑ์อาหาร หรือการพัฒนามาตรฐานด้าน สุขลักษณะของร้านอาหารและแผงลอย โดยมองว่าการเข้มงวดในการตรวจสอบ

²⁵พระมหา ดร. บุญช่วย สิรินุโร, "ไม่ใช่กิจของสงฆ์?" กรุงเทพธุรกิจ 279 (25 กันยายน 2547).

²⁶พระมหา ดร. บุญช่วย สิรินุโร, "อาหารปลอดภัยในมุมมองแบบพุทธ," พุทธวิถีแห่ง การบริโภค: วิถีการเรียนรู้เพื่อกินอยู่อย่างเกื้อกูล น. 18-19. (อัตสำเนา).

จะทำให้ในประเทศนี้ รวมถึงผู้มาเยือนมีอาหารปลอดภัยบริโภค นับว่าเป็นสิ่งที่น่าเสียดายเป็นอย่างยิ่งที่เรากำลังลืมนึกถึงผู้บริโภคไป ในขณะที่เดียวกัน การให้น้ำหนักเรื่องความปลอดภัยในอาหารที่เน้นการผลิตเพื่อการตลาด หรือการผลิตเพื่อจำหน่าย อาจทำให้เราลืมนึกถึงเรื่องการผลิตที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งฐานคิดสำคัญอยู่ที่ความพอดี ความพอเพียง หรือพออยู่พอกิน น้อยลงไปอย่างที่ไม่ควรจะเป็นด้วย... เมื่อพิจารณาถึงคุณค่าทางโภชนาการของผักพื้นบ้านอาหารพื้นบ้านแล้ว ดูจะไม่มีอะไรเป็นที่น่าสงสัยหรือกลางแคลงใจใด ๆ ทั้งสิ้น...ไม่ว่าจะเป็นการไม่เน้นเครื่องปรุงประเภทปรุงแต่งรส แต่เน้นเครื่องปรุงที่เป็นประเภทสมุนไพรที่มีฤทธิ์ในการป้องกันภาวะผลข้างเคียงจากอาหารชนิดนั้น ๆ รวมถึงผักที่เป็นผักจิ้มทั้งหลายด้วย...การทุ่มเทพลังไปทำงานกับผู้ผลิตเพียงด้านเดียวน่าจะยังไม่เพียงพอและอาจจะไม่มั่นคงยั่งยืนถึงที่สุด เพราะเวลาที่เกิดการละเลย ไม่มีการตรวจสอบ อย่างต่อเนื่อง ปัญหาที่จะวนกลับมาเช่นเดิม

ส่วนข้อเสนอที่เป็นวิธีแก้ปัญหา เห็นได้ชัดว่าพระมหา ดร. บุญช่วย สิริสุทธิโร ให้ความสำคัญแก่การฝึกอบรมและพัฒนาจิตใจด้วยหลักการที่เรียกว่า “การบริโภคแนวพุทธ”²⁷

คุณค่าที่แท้จริงในหลักศาสนาเท่านั้น ที่พูดถึงเรื่อง (บริโภคแนวพุทธ) นี้ ไม่มีในกฎหมาย ไม่มีในภูมิปัญญา

ความข้างต้นนี้ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ตามหลักคิดของพระมหา ดร. บุญช่วย สิริสุทธิโร หลักการทั้งสามนั้นแตกต่างกัน โดยภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ท่านให้ความสนใจก็คือ อาหารพื้นเมือง โดยเฉพาะผักประจำถิ่นซึ่งมีชื่อ “พืชเศรษฐกิจ” และขนมสำหรับเด็กที่เป็นภูมิปัญญาของทางเหนือมีชื่อ “ขนมถุงสำเร็จรูป” ที่มีการโฆษณาโน้มน้าวให้เยาวชนบริโภคเพิ่มมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากบทความเรื่องขนมเด็กที่ท่านนำเสนอไว้ในวันเด็กแห่งชาติด้วย สำหรับหลักธรรมที่ท่านให้ความสนใจมากที่สุดเพื่อปกป้องผู้บริโภค ได้แก่²⁸

ข้อธรรมที่จะเป็นเกราะป้องกันตนเอง หรือข้อธรรมที่จะคอยป้องกันมิให้เกิดปัญหาอันเนื่องมาจากการบริโภค ก็คือ อินทริยสังวร หรือการสำรวมอินทริย์ ซึ่งหมายถึงการที่เราสามารถรู้เท่าทันกับสิ่งต่าง ๆ ที่เข้ามากระทบ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ แล้วยอมเป็นการป้องกันปัญหาต่าง ๆ ที่จะตามมา

²⁷ พระมหา ดร. บุญช่วย สิริสุทธิโร, “ไม่ใช่กิจของสงฆ์?” กรุงเทพฯธุรกิจ.

²⁸ เรื่องเดียวกัน.

ในส่วนนี้ ถ้าหากพิจารณาย้อนกลับไปที่แผนภูมิที่ 2 ในบทที่ 3 จะเห็นได้ว่า ท่านให้ความสำคัญกับการฝึกอบรมจิตใจมิให้หวั่นไหวไปตามความรู้สึก “เวทนา” จะไม่นำไปสู่ ตัณหา หรือความอยากที่ผลักดันไปสู่ความทุกข์ ดังที่ได้อธิบายแล้ว และพระมหา ดร. บุญช่วย สิรินุโร ได้ อธิบายปัญหาบริโคนิยมที่เชื่อมโยงกับสื่อโฆษณาและพุทธธรรม ไว้ดังนี้²⁹

ทุกวันนี้กระแสแห่งบริโคนิยมพยายามอย่างยิ่งที่จะยั่วยุให้เราหลงไหลไปโดยอาศัยสื่อโฆษณาประชาสัมพันธ์ทุกรูปแบบ เพื่อให้เราได้เห็นรูป ได้ยินเสียง ได้ลิ้มรส ได้ดมกลิ่น ได้ถูกต้องสัมผัส และรับรู้ให้เข้าถึงจิตถึงใจ เพราะเขามีความเชื่อว่เมื่อสื่อผ่านอินทรีย์ทั้งหกยิ่งมากเท่าไร โอกาสที่คนจะตัดสินใจบริโภคก็ย่อมมีมากขึ้นเพราะนั่นถือเป็นจุดอ่อนที่สุดของมนุษย์เรา

ในบทความเดียวกันนี้ พระมหา ดร. บุญช่วย สิรินุโร ได้สรุปหลักธรรมที่ผู้บริโภคต้องฝึกฝนหรือเรียนรู้จนถึงขั้นที่นำไปปฏิบัติได้เองไว้ว่า ได้แก่ การฝึกเรื่องอินทรีย์สังวร การฝึกสติ การฝึกหลักโยนิโสมนสิการ และการฝึกให้รู้จักการบริโภคด้วยหลักโภชนมัตตัญญูตา หรือความรู้จักประมาณในการบริโภค การฝึกฝนตามหลักการดังกล่าว จะนำความสุขมาสู่ผู้บริโภค ซึ่งทั้งหมดถือว่เป็นการรู้จักใช้ชีวิตอย่างถูกต้อง³⁰

ส่วน สุภฏารัตน์ สุทธิพรวิโรจน์ ผู้ประสานงานเครือข่ายได้อธิบายถึงประสบการณ์การทำงานคุ้มครองผู้บริโภคที่ว่ด้วยสิทธิของผู้บริโภคของเครือข่ายไว้ว่³¹

แต่แรก แนวคิดที่เราทำงาน เราใช้เรื่องสิทธิ เราเคยให้เด็ก (นักเรียน) ตีความเรื่องสิทธิของผู้บริโภค เราอธิบายเรื่องสิทธิที่ว่ต้องมีข้อมูล ต้องมีทางเลือก แต่เขาอธิบายใหม่ในมุมมองของเขาว่าการตัดสินใจต้องมีอิสระด้วย ถ้าเราหลงไหลยึดติดในข้อมูลที่มากับฉลาก ก็ไม่เป็นอิสระ แต่ถ้าเราดูได้ว่มันจำเป็นหรือไม่ ทำลายธรรมชาติหรือไม่ละ... เรามองว่การดูฉลาก ยังเป็นเรื่องตามกระแส มันไม่เนิ่ง ถ้าไม่เนิ่งเราต้องวิเคราะห์ ข้อมูลที่ว่สมบูรณก็แอบแฝงได้ แอบอ้างเป็นการโฆษณาแบบหนึ่ง ชาวบ้านเขาไม่สนใจเรื่องข้อมูลสมบูรณหรือ เราเรียนรู้เรื่องนี้มาจากเด็ก มาจากชาวบ้าน

²⁹พระมหา ดร. บุญช่วย สิรินุโร, พุทธวิถีแห่งการบริโภค: วิธีการเรียนรู้เพื่อกินอยู่อย่าง เกื้อกูล, น. 16.

³⁰เรื่องเดียวกัน, น. 10.

³¹สัมภาษณ์ สุภฏารัตน์ สุทธิพรวิโรจน์, 7 มกราคม 2549.

...เรื่องข่าวสาร สิทธิ นั้น เป็นเรื่องตามกระแสอย่างเดียว มันสอนให้เข้าใจกระแส แต่มันไม่ทำให้เข้าใจตนเอง

...หากใช้แนวภูมิปัญญา มันมีอยู่แล้ว เป็นของดีในชุมชนของเขา เป็นการใช้ฐานคิดเดิมของชุมชน แล้วค่อยเอาเรื่องสิทธิ (ของผู้บริโภค) ไปเสริม

จากคำอธิบายหลักการดำเนินกิจกรรมของเครือข่ายนี้ข้างต้น ย่อมทำให้เข้าใจได้ชัดเจนขึ้นว่าสำหรับเครือข่ายนี้ "กฎหมายและสิทธิของผู้บริโภค" มีฐานะเป็นเพียงหัวข้อหนึ่งที่ "แกนนำและผู้บริโภค" ต้องเรียนรู้ ให้เข้าใจ แต่ไม่ได้เป็นหลักการสำคัญที่ทัดเทียมกับเรื่องภูมิปัญญาและการบริโภคแนวพุทธ ความเข้าใจต่อ "กฎหมายและสิทธิผู้บริโภค" จึงมีไว้เพื่อให้ผู้บริโภคมีความรู้ที่เท่าทันต่อสถานการณ์ที่รอบด้านเท่านั้น โดยมีใช้เป็นเครื่องมือเพื่อฟ้องร้องหรือเรียกร้องค่าชดเชย ความเสียหายอย่างแนวคิดตะวันตก และเพื่อให้เป็นจุดเชื่อมต่อไปจะอธิบายถึงการบริโภคแนวพุทธได้ง่ายขึ้น

ยิ่งกว่านั้น เครือข่ายฯ นี้ยังชี้ให้เห็นจุดอ่อนของ "ข้อมูล" อย่างน้อยในสองเรื่อง กล่าวคือ ถ้ายึดมั่นถือมั่นใน "ข้อมูล" มากเกินไป แม้แต่ในข้อมูลในฉลาก จะทำให้จิตใจของผู้บริโภคไม่เป็นอิสระจาก "ความโลภและความหลง" ดังประโยคที่ว่า "การตัดสินใจต้องมีอิสระ" การตัดสินใจที่เป็นอิสระแบบพุทธ จึงแตกต่างอย่างสิ้นเชิงจากหลักวิถีคิดเรื่องความเป็นอิสระแบบตะวันตก (Autonomy) ที่อธิบายว่าจะอิสระได้ ต้องมี "ข้อมูลที่สมบูรณ์"

ส่วนการยึดมั่นในเรื่อง "สิทธิของผู้บริโภค" ก็เช่นกัน เครือข่ายฯ นี้ เชื่อว่าถ้ามากเกินไป ย่อมทำให้ไม่สามารถเข้าใจความโลภ ความหลงที่เกิดขึ้นในจิตใจได้ ดังประโยคที่ว่า "เรื่องสิทธินั้น...มันไม่สอนให้เข้าใจตัวเอง" ซึ่งในที่นี้ ก็เชื่อมโยงถึงความเข้าใจเรื่องของความโลภและความหลงที่เกิดขึ้น เพราะว่าการเรียนรู้ด้วยตนเองได้ว่าความโลภและความหลงพัฒนาขึ้นมาเมื่อใดเท่านั้น จึงจะสามารถขจัดความโลภและความหลงออกไปได้ ส่วนในเรื่องสิทธิของผู้บริโภคนั้น ย่อมไม่ช่วยทำให้ปัญหาการบริโภคและความทุกข์จากการบริโภคสิ้นสุดลงได้

เมื่อพิจารณาถึงการประยุกต์หลักการที่เรียกว่า "การบริโภคแนวพุทธ" จากวิถีปฏิบัติประจำวันของสงฆ์³² พระมหา ดร. บุญช่วย สิริคุณโรมีความเห็นด้วยว่าประโยชน์สูงสุด จะเกิดขึ้นก็

³² พระธรรมปิฎกนำคำว่า "การบริโภคแนวพุทธ" มาจากวิถีการบริโภคในชีวิตของพระภิกษุสงฆ์ที่ดำรงอยู่ด้วยหลักธรรมสามประการ คือ โภชนมัตตัตถุญญา หรือความรู้จักประมาณในการบริโภค อินทริยสังวร หรือการสำรวม รู้จักใช้อินทริยทั้งหก คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ให้เป็น และชาคริยานุโยค หรือความเป็นผู้ตื่น ซึ่งหมายถึงว่าทุกขณะที่มีการบริโภคก็ให้มีสติอยู่เสมอ

ต่อเมื่อผู้บริโภครู้สึกสามารถแยกความแตกต่างระหว่างคุณค่าที่แท้จริงกับคุณค่าเทียมของการบริโภคได้ ซึ่งเป็นไปตามหลักโยนิโสมนสิการ กิจกรรมของเครือข่ายฯ นี้ที่เป็นรูปธรรม จึงให้ความสำคัญกับความสามารถในการวิเคราะห์ “คุณ” และ “โทษ” ที่ร่างกายและชีวิตจะได้รับจากการบริโภคในชีวิตประจำวัน โดยที่พระมหา ดร. บุญช่วย สิรินุโร เชื่อมมั่นว่าเป็นหนทางหนึ่งที่พัฒนาไปสู่ “ปัญญา” ได้ในที่สุด ดังที่ท่านได้อธิบายไว้ว่า³³

ได้ให้พระนิสิตของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ทำกิจกรรมการบริโภคแนวพุทธในโรงเรียนหลายแห่งในเชียงใหม่ พบว่านักเรียนได้มีโอกาสทบทวนการบริโภคของตนเอง โดยการบันทึกประจำวันเกี่ยวกับสิ่งที่ตนเองได้บริโภคตั้งแต่ตื่นนอนจนกระทั่งเข้านอนในแต่ละวัน เมื่อครบหนึ่งสัปดาห์ ก็ให้นำข้อมูลที่บันทึกได้มาวิเคราะห์ร่วมกันถึงสารอาหารและสิ่งอื่นที่ร่างกายได้รับที่หลากหลาย ทำให้พบว่าตลอดหนึ่งสัปดาห์มีสิ่งที่บริโภค ทั้งที่เป็นประโยชน์และเป็นโทษแก่ร่างกาย แต่แนวโน้มจะมีส่วนที่เป็นโทษเสียมากกว่า จุดดังกล่าวได้นำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงวิถีแห่งการบริโภค มีการลด ละ เลิกบริโภคบางสิ่งที่เป็นโทษ และหันมาบริโภคสิ่งที่เป็นประโยชน์มากขึ้น โรงเรียนเองก็เริ่มตระหนักถึงบทบาทของตนเองในการส่งเสริมการบริโภคสิ่งที่เป็นประโยชน์ของเด็ก มีการห้ามขายน้ำอัดลมแก่เด็ก แต่ส่งเสริมการผลิตน้ำผลไม้และน้ำดื่มสมุนไพรแทน เป็นต้น นั่นเป็นผลจากการที่ทุกฝ่ายได้มีโอกาสนั่งลงพิจารณาเรื่องราวของการบริโภค จึงนำมาซึ่งปัญญาทำให้จัดการกับปัญหาได้ในที่สุด

พระมหา ดร. บุญช่วย สิรินุโร ยังอธิบายต่อด้วยว่า ถ้าสามารถดำเนินการเช่นนี้อย่างต่อเนื่อง ย่อมสะสมวิธีคิดเรื่องการบริโภคที่ถูกต้อง การบริโภคแนวพุทธก็จะกลับมาเป็นวิถีปฏิบัติปกติในชีวิตประจำวันต่อไป วิถีชีวิตจากกระแสบริโภคนิยมก็จะไม่สามารถทำอันตรายผู้บริโภคได้ด้วยหลักคิดเช่นนี้ พระมหา ดร. บุญช่วย สิรินุโร³⁴ มีความเห็นด้วยว่าเงื่อนไขสำคัญที่จะสร้างให้พระภิกษุสงฆ์และชาวพุทธเกิดการฝึกฝนที่ต่อเนื่องได้ อยู่ที่การสร้างโอกาสให้พระภิกษุสงฆ์และชุมชนได้ดูแลและรับผิดชอบชีวิตซึ่งกันและกันในวิถีชีวิตประจำวัน ซึ่งก็จะเป็นเงื่อนไขเดียวกับการธำรงรักษาให้พุทธธรรมคงอยู่คู่สังคมไทยด้วย ดังนั้น วัตถุประสงค์อีกส่วนหนึ่งของโครงการ

³³ พระมหา ดร. บุญช่วย สิรินุโร, พุทธวิถีแห่งการบริโภค: วิถีการเรียนรู้เพื่อกินอยู่อย่างเกื้อกูล, น. 16.

³⁴ สัมภาษณ์พระมหา ดร. บุญช่วย สิรินุโร, 18 มกราคม 2549.

“สุขภาพดี เริ่มที่บริโภคเป็น” จึงอยู่ที่การรณรงค์เพื่อสร้างความเข้าใจถึงคุณค่าและความหมายที่ถูกต้องของ “การทำบุญตักบาตร” และ “การถวายสังฆทาน”³⁵ เพื่อให้กิจกรรมเหล่านี้ได้คืนกลับมาเป็นวิถีปฏิบัติปกติในชีวิตประจำวันที่มีส่วนสัมพันธ์กับการฝึกอบรมและพัฒนาจิตใจของชาวพุทธ มิใช่เป็นเพียงรูปแบบและพิธีกรรมที่ปราศจากความหมาย ดังที่พบอยู่ในปัจจุบันนี้

กรณีศึกษา: กลุ่มผู้ผลิต

ตัวอย่างของกลุ่มผู้ผลิตแนวพุทธที่จะนำเสนอในบทนี้มีทั้งหมดสามกรณี กรณีแรกเป็นการควบคุมคุณภาพผลิตภัณฑ์ยาแผนโบราณด้วยหลักกรรมหมวด “ศีล” ตามหลักอริยมรรคของชุมชนปฐมอโศก กรณีที่สองเป็นการควบคุมการผลิตวัตถุดิบในโรงงานน้ำตาลสดสำเร็จรูปด้วย “สติ” ของลุงบุญมาก ลืมไปบูลย์ และกรณีที่สามเป็นกรณีข่าวไร่สารเคมีของกลุ่มเกษตรกร จังหวัดอุบลราชธานี ด้วยหลักการคุ้มครองผู้บริโภคเชิงซ้อน สำหรับสองกรณีแรกเป็นความรับผิดชอบต่อชีวิตของผู้บริโภคซึ่งมีที่มาจากกรณีเริ่มของผู้ผลิตเองโดยตรง ส่วนกรณีที่สามเป็นความคิดริเริ่มร่วมกันระหว่างผู้ผลิตและผู้ปฏิบัติงานภาครัฐ

กรณีการผลิตยาแผนโบราณของชุมชนปฐมอโศก

ชุมชนอโศก เป็นชุมชนแนวพุทธร่วมสมัยที่มีวิถีการดำรงชีวิตอย่างเรียบง่ายด้วยการนำหลักพุทธธรรมมาวิเคราะห์ ดีความ และประยุกต์ขึ้นใหม่เพื่อให้ปฏิบัติได้จริงในสังคมบริโภคนิยม ความพยายามในการรักษา “ศีล” อย่างเคร่งครัดและจริงจัง ตลอดจนหลักการที่เรียกว่า “บุญนิยม” ทำให้ชุมชนชาวอโศกได้รับการยอมรับว่าเป็นชุมชนต้นแบบที่สามารถรักษาวิถีชีวิตแบบพุทธไว้ได้มากที่สุด³⁶

³⁵ พระมหา ดร. บุญช่วย สิริธโร, พุทธวิถีแห่งการบริโภค: วิถีการเรียนรู้เพื่อกินอยู่อย่าง เกื้อกูล, น. 27-30.

³⁶ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน กอบชัย เวชพานิชและคณะ, เครือข่ายชุมชนชาวอโศก (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ฟ้าอักษร, 2542).

สำหรับกรณีการผลิตยาแผนโบราณของชุมชนปฐมอโคก³⁷ นครปฐม มีจุดเริ่มต้นมาจากการผลิตแชมพูสมุนไพรและยาสมุนไพรด้วยสูตรต่าง ๆ ตามตำรับยาแผนโบราณเพื่อใช้เองภายในชุมชน เมื่อมีเหลือใช้ ก็แบ่งปันหรือขายในราคาถูกให้แก่ญาติธรรมเพื่อนำรายได้ไปใช้ในกิจกรรมสาธารณประโยชน์ของชุมชน ต่อมา ยาสมุนไพรที่ผลิตได้รับความนิยมเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ กอปรกับที่ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (SIF) เพื่อก่อสร้างเป็นอาคารผลิตหลังใหม่ที่ทันสมัย จึงทำให้ชุมชนนี้สามารถขยายกำลังการผลิตเป็นการผลิตระดับอุตสาหกรรม และมีการนำเครื่องมือและอุปกรณ์ ตลอดจนเทคนิคทางเภสัชกรรมสมัยใหม่เข้ามาประยุกต์ใช้เพิ่มขึ้น ผลิตภัณฑ์ที่ผลิตขึ้นด้วยวิธีการสมัยใหม่ จึงมีคุณภาพมาตรฐานตามหลักวิชาการ แต่เมื่อเป็นการนำระบบวิธีการผลิตสมัยใหม่เข้ามาใช้ ตลอดจนเมื่อยอดจำหน่ายสูงเพิ่มมากขึ้น ผลิตภัณฑ์ยาสมุนไพรที่มียอดจำหน่ายสูง ๆ อาทิ ส้มแขก ดอกคำฝอย ฟ้าทะลายใจ พริกไทยดำ เป็นต้น จึงทำให้ชุมชนแห่งนี้กลายเป็นผู้ผลิตยาที่ต้องปฏิบัติตามหลักเกณฑ์ที่ว่าด้วยคุณภาพและมาตรฐานการผลิตที่ดีตามกฎหมาย (Good Manufacturing Practice: GMP) ตลอดจนต้องนำผลิตภัณฑ์ที่ผลิตขึ้นไปขอรับการขึ้นทะเบียน และขออนุญาตผลิตจากสำนักงานคณะกรรมการอาหารและยา (อย.)

ปัญหาเริ่มเกิดขึ้นเมื่อยาสมุนไพรที่ผลิตขึ้นด้วยสูตรตำรับของยาแผนโบราณส่วนหนึ่งไม่ได้รับอนุมัติให้ขึ้นทะเบียนตำรับ ดังที่ ทันตแพทย์หญิงฟากฟ้าหนึ่ง อโคกตระกูล ผู้ก่อตั้งและผู้อำนวยการโรงงานยาปฐมอโคก คนปัจจุบันอธิบายไว้ว่า³⁸

ปัญหาเรื่องทะเบียนยาไม่ได้อยู่ที่กระบวนการผลิต เขาบอกว่าเราอ้างสรรพคุณไม่เป็นที่น่าเชื่อถือ อย่าง “กล้วยดิบ” จัดเป็นยาสมานแผลในกระเพาะอาหาร เราขออนุญาตมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2534 ก็ยังไม่ได้ ยาหยอดตาที่ทำขายมานานกว่าสามสิบปีก็ขึ้นทะเบียนไม่ได้ อย่าง “ชมพูปราบทวีป” ก็เป็นปัญหาที่ชื่อทั้ง ๆ ที่เป็นภูมิปัญญาของไทยมานาน วัลดูก็เป็นของพื้นบ้าน ชาวบ้านมาตามวิธีการทำ เราก็แนะนำให้เพื่อให้ชาวบ้านทำทานเองได้ สูตรในการทำเราสามารถเปิดเผยได้...เรา

³⁷ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเฉพาะ กรณีชุมชนปฐมอโคก ใน ปัทมาวดี กลสิกรรมและคณะ, การพัฒนากระบวนการผลิตและการตรวจสอบคุณภาพผลิตภัณฑ์ระดับชุมชน: กรณีศึกษาเครือข่ายชุมชนชาวอโคก (กรุงเทพมหานคร: คณะทำงานตรวจสอบและพัฒนาคุณภาพผลผลิตของชาวอโคก, 2545), น.150-218.

³⁸สัมภาษณ์ ทันตแพทย์หญิงฟากฟ้าหนึ่ง อโคกตระกูล, 17 กันยายน 2547.

ก็เลยยังทำผิดกฎหมายอยู่ เมื่อสาธารณสุขจังหวัดมาตรวจ บอกว่ายาชองปฐมอโคกที่วางขาย ทั้งห้ารายการ ไม่มี เลขทะเบียน ออย...ความจริง ออย. ก็มีสวนถูกเช่นกัน แต่ด้วยกฎเกณฑ์ของกฎหมาย ทำให้ ออย. มีความเห็นว่าเขาทำไปตามหน้าที่ อาจจะกลัวมากเกินไปเพราะถ้าอ้างกฎหมายอย่างเดียว ภูมิปัญญาก็จะสูญหายไป

แม้ว่าจะมีปัญหาด้านการขอขึ้นทะเบียนยา แต่ในทางปฏิบัติผลิตภัณฑ์ยาจากสมุนไพรของปฐมอโคกได้รับความเชื่อถือจากทั้งผู้บริโภคและนักวิชาการว่ามีคุณภาพ มาตรฐาน และความปลอดภัยสูงเพราะจะแปรรูปจากวัตถุดิบที่ปลูกเองโดยกลไกกรรมไร้สารพิษเป็นหลัก ถ้าวัตถุดิบที่ปลูกเองมีไม่เพียงพอ ต้องหาซื้อจากแหล่งอื่น ๆ ชาวอโคกก็จะติดตามไปคู่ถึงพื้นที่เพาะปลูก และติดตามให้ความรู้ รวมทั้งการตรวจสอบด้วยชุดทดสอบอย่างง่ายเมื่อมีนำสมุนไพรที่เป็นวัตถุดิบมาส่ง การตรวจสอบจึงเป็นมาตรการและเงื่อนไขในการรับซื้อวัตถุดิบจากแหล่งเพาะปลูกอื่น ๆ มาแต่แรก นอกจากนี้ ชุมชนอโคกยังได้มีการนำวัตถุดิบและผลิตภัณฑ์ยาสมุนไพรที่ผลิตขึ้นส่งตรวจสอบทางห้องปฏิบัติการของชุมชนเองและของกรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ทั้งนี้เพื่อหาปริมาณตัวยาหรือสารสำคัญ (Active ingredients) ³⁹ เพื่อป้องกันถึงประสิทธิภาพ หรือตรวจหาสารตกค้างจากยาฆ่าแมลงซึ่งอาจเป็นอันตรายต่อผู้บริโภคร่วมด้วย การตรวจสอบคุณภาพมาตรฐานที่ปลอดภัยจากการใช้ยาฆ่าแมลงของชาวอโคกจึงเป็นเกณฑ์ที่สูงกว่ามาตรฐานที่บังคับตามกฎหมาย ⁴⁰

เมื่อพิจารณาถึงการผลิกระดับอุตสาหกรรม โดยเฉพาะการผลิตที่มีกำลังผลิตสูงมากขึ้นและการผลิตยาด้วยหลักเทคนิคทางเภสัชกรรม การกำหนดให้มีระบบและหน่วยตรวจสอบและพัฒนาคุณภาพผลผลิตของชาวอโคกส่วนกลาง หรือเรียกย่อว่า ต.อ.กลาง เป็นครั้งแรก เมื่อปี พ.ศ. 2542 นับเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ต้องดำเนินการในกระบวนการผลิตและประกันคุณภาพอยู่แล้ว จึงมีไข้เรื่องแปลกใหม่ แต่การตรวจสอบที่สำคัญมากกว่าอยู่ที่การ "ตรวจสอบตนเอง" ตามแนวพุทธว่าผู้ปฏิบัติมีคุณภาพและมาตรฐานทางธรรมมากน้อยเพียงใด ซึ่งเป็นระบบการตรวจสอบคู่ขนานที่มีความสำคัญเทียบเท่าหรือมากกว่าระบบปกติ ดังจะเห็นได้จากโครงสร้างของระบบการ

³⁹ ปัทมาวดี กลสิกรรมและคณะ, การพัฒนากระบวนการผลิตและการตรวจสอบคุณภาพผลิตภัณฑ์ระดับชุมชน: กรณีศึกษาเครือข่ายชุมชนชาวอโคก, น. 72-73.

⁴⁰ สัมภาษณ์ ภาสกรสงกรานต์ ภาควิชาเคมี, กรรมการในคณะทำงานตรวจสอบและพัฒนาคุณภาพผลผลิตของชาวอโคกส่วนกลาง, 30 ธันวาคม 2547.

ตรวจสอบและพัฒนาคุณภาพผลผลิตที่กำหนดให้มีระบบการ “ตรวจสอบตนเอง” และมี “สมณะ” เป็นที่ปรึกษาทั้งในระดับชุมชนและเครือข่าย

ในปัจจุบัน ระบบการตรวจสอบและพัฒนาคุณภาพผลผลิตของชาวอโศก แบ่งออกได้ เป็นสี่ระดับ คือ ระดับบุคคล หน่วยผลิต ระดับชุมชน และระดับเครือข่าย⁴¹

ระดับบุคคล ผู้ผลิต จะตรวจสอบความพร้อมของตนเอง ด้านความรู้ ความชำนาญในการผลิตทางหนึ่งและทางธรรมอีกทางหนึ่งที่เรียกว่าการตรวจสอบ “ศีล” ของตนเอง และการประชุมตรวจสอบ “ศีล” ร่วมกับสมาชิกคนอื่น ๆ ทุกสัปดาห์⁴²

หน่วยผลิต หัวหน้าหน่วยผลิตและทีมผู้ผลิตจะตรวจสอบแหล่งวัตถุดิบ การปนเปื้อน กระบวนการผลิต การตรวจสอบผลผลิตเบื้องต้นทางกายภาพ หรือด้วยชุดทดสอบ การพัฒนาอาคาร สถานที่ ให้เป็นไปตามเกณฑ์มาตรฐานตามหลักวิชาการและกฎหมาย เป็นต้น

ระดับชุมชน จะมีคณะกรรมการชุมชนและสมาชิกชุมชน กำหนดทิศทางการผลิตของหน่วยผลิตให้สอดคล้องกับความเป็นจริงของชุมชน เช่น ปริมาณและศักยภาพของกำลังคนในชุมชน แหล่งวัตถุดิบและการตลาด การพิจารณาให้ความเห็นชอบกับผลิตภัณฑ์ใหม่ทุกชนิดที่จะผลิตขึ้นใหม่ และการหาช่องทางรับฟังความคิดเห็นของผู้บริโภคในชุมชน ส่วนผู้ประสานงานการตรวจสอบของชุมชน หรือ ต.อ ชุมชน จะทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานกับคณะทำงานส่วนกลางที่เรียกว่า ต.อ. กลาง ส่วนมาตรฐานทางธรรม จะมีสมณะเป็นที่ปรึกษา ทำหน้าที่กำกับนโยบายและดูแลการผลิตและผลผลิตของชาวอโศกให้เป็นไปตามหลักสัมมาอาชีวะและอริยมรรคมีองค์แปด

ระดับเครือข่าย โดยคณะทำงานตรวจสอบและพัฒนาคุณภาพผลผลิตของชาวอโศก ส่วนกลาง หรือ ต.อ. กลาง ทำหน้าที่เป็นหน่วยตรวจสอบกลางของเครือข่ายชุมชนชาวอโศกทั้งทางกายภาพและห้องปฏิบัติการ เป็นศูนย์กลางข้อมูลผลผลิตของชาวอโศกทุกประเภท พัฒนาบุคลากรที่เกี่ยวข้องกับการจัดสัมมนา อบรมความรู้ทางด้านวิชาการ เผยแพร่ความรู้ผ่านหนังสือสารอโศกและหนังสือพิมพ์ชาวอโศก ฯลฯ และหลังจากทำงานมาได้สามปี คณะทำงานก็ได้เสนอให้มีการจัดตั้ง “คณะกรรมการบริหารการตรวจสอบและพัฒนาคุณภาพผลผลิตของชาวอโศก” ที่

⁴¹ ปัทมาวดี กสิกรรมและคณะ, การพัฒนากระบวนการผลิตและการตรวจสอบคุณภาพผลิตภัณฑ์ระดับชุมชน: กรณีศึกษาเครือข่ายชุมชนชาวอโศก, น. 74-76.

⁴² สัมภาษณ์ เตมียะ อโศกตระกูล, เจ้าหน้าที่ของโรงงานยาปฐมอโศก, 19 กันยายน

ประกอบด้วยผู้แทนจากหน่วยผลิต ต.อ. ชุมชน ผู้นำชุมชน ผู้บริโภค ผู้แทนร้านค้า ร่วมกันเป็นคณะกรรมการบริหารฯ และมีสมณะที่ปรึกษาคณะทำงานฯ เป็นผู้ให้คำปรึกษาและจิตวิญญาณ

เมื่อระบบการตรวจสอบและการพัฒนาคุณภาพผลผลิตของชาวอโศกหรือ ต.อ. เป็น "ระบบการตรวจสอบคู่ขนาน" ที่เป็นวิถีปฏิบัติที่สอดแทรกอยู่ในการทำงานปกติ โอกาสที่จะพัฒนาทั้งจิตใจและระบบงานให้เป็นวิถีธรรมที่แสดงถึงความรับผิดชอบต่อผู้บริโภคจึงเกิดขึ้นอย่างชัดเจน และเพิ่มระดับมากขึ้น ดังจะเห็นจากวัตถุประสงค์ที่แรกเริ่มอยู่ที่การพัฒนามาตรฐานการผลิต เพื่อให้ได้ผลิตภัณฑ์ที่ได้มีคุณภาพมาตรฐานตามหลักวิชาการ และฝึกการลดละกิเลสเท่านั้น แต่เมื่อผลิตภัณฑ์ยาสมุนไพรของชุมชนอโศกได้รับความนิยมจากผู้บริโภคภายนอกมากขึ้น ไม่เฉพาะแต่ญาติธรรมที่เป็นสมาชิกของชุมชนแห่งนี้ เพราะ "เขาเชื่อว่าเป็นของวัด เป็นของดี"⁴³ ปริมาณการผลิต จึงจำเป็นต้องขยายเพิ่มมากขึ้น แต่ก็เป็นกรขยายเพื่อตอบสนองของความจำเป็นของผู้บริโภคที่สนใจเท่านั้น ชุมชนอโศกไม่มีนโยบายที่จะผลิตเพื่อกระตุ้นการบริโภค จึงทำให้ต้องมีการกำหนดทิศทางการพัฒนาการผลิตและการกลั่นกรองวิถีการบริโภคที่ถูกต้องเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ผู้บริโภค สังคม และประเทศ ดังจะเห็นได้จากพัฒนาการของแนวนโยบายที่เกี่ยวข้องกับระบบการตรวจสอบและพัฒนาคุณภาพผลผลิตของชาวอโศกในช่วงระหว่าง ปี พ.ศ. 2542-2545

ในการสัมมนาหน่วยผลิตชาวอโศก เรื่องการตรวจสอบและพัฒนาคุณภาพผลผลิตของชาวอโศก ณ พุทธสถานปฐมอโศก 24-26 กรกฎาคม 2542 ท่านโพธิรักษ์ได้ให้นโยบายไว้ว่า

...ให้สิ่งผลิตของชาวอโศกเป็นบุญญาคุณหมายเลขสอง ต่อจากเรื่องอาหารมังสวิวัตินี้ ซึ่งช่วยให้สังคมมีค่านิยมที่ดีขึ้น บุญญาคุณหมายเลขสอง จะกว้างและสำคัญยิ่งกว่ามังสวิวัตินี้ ทั้งแนวระนาบและแนวตั้ง ไม่ใช่เรื่องอาหารเพียงอย่างเดียว แต่รวมถึงเครื่องอุปโภค บริโภค และเทคโนโลยีต่าง ๆ ที่สามารถสร้างขึ้นอย่างมีอุดมการณ์ ต้องไม่มอมเมา ต้องให้สังคม ยอมรับว่าเป็นของดี โดยผ่านการตรวจสอบผ่านมาตรฐานคุณภาพที่ถูกต้อง

...ชาวอโศกจะอยู่กับโลก สัมพันธ์กับสังคมโดยมีธุรกิจ เมื่อเราผลิตเอง กินเอง ใช้เอง อย่างพอเพียงแล้ว สามารถเผื่อแผ่เป็นธุรกิจให้ผู้อื่นด้วย สิ่งนี้จะช่วยขัดเกลาชำระล้างกิเลส และพัฒนาให้เราเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบ

...การปฏิบัติธรรมนั้น ต้องสัมพันธ์กับมนุษย์ สัมผัสกับมนุษย์ทั้งกาย ใจ ตา หู จมูก ลิ้น น้ แผละก่อให้เกิดกิเลส เราจะได้ฝึกลดละกิเลสตรงนี้

⁴³สัมภาษณ์ ทนตแพทย์หญิงฟากฟ้าหนึ่ง อโศกตระกูล, 17 กันยายน 2547.

...หลายคนอาจมีอัตราอยู่ ฉันก็ทำของฉันอยู่แล้ว จะต้องมายุ่งทำไม จะต้องถูกตรวจ ถูกสอบ ถูกเพ่งเล็ง ถูกดิง มาครอบงำ ไม่เป็นอิสระ ขอให้รู้จักความสำคัญของ ต.อ. ให้ดี ตรวจสอบตนเองด้วย และขอให้ความร่วมมือ

...ต.อ. ไม่ใช่เรื่องเล่น เป็นเรื่องที่ต้องทำอย่างแข็งแรง

...อโศกเราทำอะไร เพื่อใคร รู้ไหม เพื่อตัวเองไปสู่นิพพาน หมดตัว หมดตน ลดตัว

...ต้องเป็นพ่อค้าปลากะพง หมายความว่าอาแปะชายข้าวต้มปลากะพง ทำเฉพาะปลากะพงเท่านั้น ปลาอื่นไม่เอา ไม่มีปลากะพงปิดร้าน มีคนจับปลากะพงมาให้สองตัว ทำขายแค่สองตัว หมายความว่าเราทำอย่างซื่อสัตย์สุจริต ให้ได้มาตรฐาน ในกรณีนี้ ถ้าทำไม่ได้ ต้องไม่ทำ

ในการประชุมหน่วยผลิตเพื่อกำหนดทิศทางการผลิต-การตลาด เมื่อวันที่ 7 ธันวาคม 2542 ท่านโพธิรักษ์ได้ให้ข้อคิดไว้ว่า

...ไม่ผลิตตามความต้องการของตลาด แต่เป็นไปเพื่อการพึ่งตนเอง ทำการตลาด เพื่อแสดงน้ำใจช่วยเหลือสังคม

...ให้ความสำคัญกับคุณภาพ มาตรฐาน กระบวนการมากกว่ารูปแบบของหีบห่อ

...เป้าหมายสูงสุด ต้องเผยแพร่ความรู้การผลิตเพื่อให้ชาวบ้านไปทำเอง ให้พึ่งตนเองได้ ถ้าสังคมทำกันเองได้แล้ว เราจะหยุดเพื่อทำพออยู่พอกิน

ในวันมหาปวารณา เมื่อวันที่ 24 ตุลาคม 2543 ท่านโพธิรักษ์ได้ให้ข้อคิดไว้ว่า

...หลักการที่ตัดสินใจว่าควรจะมีผลผลิตผลผลิตใด ให้คำนึงถึงความขาดแคลน ความจำเป็น ความต้องการ ประโยชน์ และเป็นคุณความดี มากกว่าที่จะผลิตอะไรก็ได้ที่ขอให้รวยและให้คนใกล้ตัวก่อนหมายถึงให้ผลิตเพื่อการพึ่งตนเองและให้ประโยชน์ของคนในท้องถิ่นมากกว่าการผลิตเพื่อส่งออกเข้าสู่ระบบการตลาดแบบทุนนิยม ในเมืองหรือต่างประเทศ

ในการประชุม ต.อ. ในงานพุทธาภิเษก เมื่อวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2545 ท่านโพธิรักษ์ได้ให้ข้อคิดที่เป็นเป้าหมายการผลิตไว้ว่า

...ให้เน้นผลผลิตสำหรับการบริโภค อุปโภค ที่จำเป็นพื้นฐาน ซึ่งได้แก่ อาหาร เช่น ข้าวกล้อง ธัญพืช ผัก ผลไม้ปลอดสารพิษ กะปิเจ ซีอิ๊ว เต้าเจี้ยวมากกว่าขนม อาหารขบเคี้ยว

...ให้ผลิต ยาจากสมุนไพรสำหรับโรคพื้นฐาน ไม่กี่ชนิดมากกว่า ไม่ให้ผลิตสมุนไพรสำหรับโรคซับซ้อน หลากหลาย ที่ไม่มีข้อพิสูจน์

...ให้ผลผลิตผลิตภัณฑ์ทำความสะอาดพื้นฐาน เช่น แชมพูสระผม มากกว่า เครื่องสำอางเสริมความงาม

...ให้เป็นผลผลิตที่ไร้สารพิษ หรือใช้สารธรรมชาติทดแทนสารเคมี...ให้เป็นผลผลิตที่ใช้วัตถุดิบในชุมชน หรือจากเครือข่ายเกษตรกรรมไร้สารพิษ ไม่ใช่วัตถุดิบจากตลาด ให้เป็นผลผลิตที่ใช้กระบวนการผลิตจากภูมิปัญญาท้องถิ่น

จากข้อความที่ยกมาแสดงข้างต้นจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า หลักวิธีคิดที่ชุมชนเอโคได้นำมาใช้เป็นหลักปฏิบัติ นั้น เป็นหลักการที่ต้องการพิสูจน์ “ความดี” ของผู้ผลิต การผลิตและการควบคุมคุณภาพจึงถูกรับประกันด้วยมาตรฐานสูงที่สุด ซึ่งแตกต่างจากหลักวิธีคิดของตะวันตกในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรี ที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นต้นแบบของกระบวนการผลิตและการประกันคุณภาพของยาและผลิตภัณฑ์สุขภาพอื่น ๆ

ในสหรัฐอเมริกา ภายหลังจากกรณีของยาไวออกซ์แล้ว ได้นำมาสู่ขบวนการปฏิรูประบบการควบคุมคุณภาพยาครั้งใหญ่ด้วยหลักการที่เรียกว่าระบบคุณภาพ (Quality Systems) ซึ่งเป็นแนวทางที่องค์การอาหารและยา สหรัฐอเมริกา (US Food and Drug Administration) พัฒนาขึ้นจากการทดลองร่วมกับอุตสาหกรรมยา จนกระทั่งได้แนวทางที่เชื่อมั่นว่าจะเป็นวิธีที่ดีที่สุด แนวคิดครั้งนี้เปลี่ยนแปลงจากหลักการเดิมที่ใช้ในช่วงทศวรรษที่ 1970 ที่เน้นเฉพาะแต่การควบคุมคุณภาพ “ตัวผลิตภัณฑ์” เป็นครั้งคราว โดยในช่วงทศวรรษที่ 1980 -1990 ได้ปรับเปลี่ยนมาเป็นการประกันคุณภาพของ “กระบวนการผลิต” และแนวทางล่าสุดซึ่งเป็นข้อเสนอใหม่สำหรับศตวรรษที่ 21 ได้แก่ การตรวจสอบติดตาม “ระบบ” ทุกระบบที่เกี่ยวข้องอย่างต่อเนื่องและตลอดวงจรชีวิตของยา⁴⁴ ดังแสดงในแผนภูมิที่ 7

⁴⁴Gordon B. Richman, “Executive Management and Quality Systems Awareness in FDA Regulatory and Compliance,” Paper presented at the Cambridge on Quality System Approach to Pharmaceutical Current Good Manufacturing Practice Regulations, USA. 24-26 August 2005. และดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สุนทรื ท. ชัยสัมฤทธิ์โชค, “การจัดการความเสี่ยงกับการคุ้มครองผู้บริโภคด้าน: บทเรียนและประสบการณ์ของสหรัฐอเมริกา” วารสารข่าวสารด้านยาและผลิตภัณฑ์สุขภาพ 8 (ตุลาคม - ธันวาคม 2548):1-12.

แผนภูมิที่ 7

ความคิดริเริ่มใหม่ในระบบประกันคุณภาพ

ที่มา: Gordon B. Richman, "Executive Management and Quality Systems Awareness in FDA Regulatory and Compliance," 24-26 August 2005.

เมื่อเปรียบเทียบกันระหว่างระบบประกันคุณภาพของชุมชนโลกกับระบบขององค์การอาหารและยา สหรัฐอเมริกา อาจจะมีประเมิณได้ค่อนข้างยากกว่าระบบใด "เหนือ" กว่ากัน เพราะแต่ละระบบมีข้อเด่นที่แตกต่างกัน ขณะที่วิฤทธิพรมมีข้อเด่นที่เป็นการพัฒนาคุณภาพของจิตใจ หรือเป็นการพิสูจน์ "ความดี" ของผู้ผลิตร่วมไปด้วยหรือเป็นหลักอยู่แล้ว ถ้าหากผู้ผลิตหมั่นศึกษาหาความรู้และทำความเข้าใจระบบประกันคุณภาพอยู่เสมอ ก็ย่อมพร้อมที่จะปรับปรุงผลิตภัณฑ์ให้มีคุณภาพตลอดเวลาด้วยเทคนิคใหม่ที่มีประสิทธิภาพมากขึ้นเนื่องจากการกำกับภายในที่มาจาก "จิตใจ" ของผู้ผลิตเอง รวมทั้ง ถ้าผู้ผลิตแนวพุทธพบว่าระบบการประกันคุณภาพยาของสหรัฐอเมริกามีข้อดีทางเทคนิคที่เหนือกว่าระบบที่ตนใช้อยู่ก็ย่อมพร้อมที่จะพัฒนาเพื่อจะได้พิสูจน์ความดีงามของตนให้เพิ่มมากขึ้นไปอีก จึงเป็นการรับประกันคุณภาพที่ไม่มีขีดจำกัด ส่วนระบบและวิธีการที่องค์การอาหารและยา สหรัฐอเมริกาพัฒนาขึ้นนั้น มีข้อเด่นอยู่ที่การปรับปรุงทางด้านเทคนิคที่โดยส่วนใหญ่แล้ว สังคมตะวันตกมีความรู้และเชี่ยวชาญระดับสูง ตลอดจนความพร้อมทางด้านเทคนิคทางวิชาการที่เหนือกว่าอยู่แล้ว แต่ระบบการประกันคุณภาพที่ว่านี้มักมีค่าใช้จ่ายสูงมาก และข้อแตกต่างประการสำคัญ จึงอยู่ที่การไม่เชื่อมโยงเกี่ยวข้องกับการพัฒนา "จิตใจ" ของผู้ผลิต ไม่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงระหว่างชีวิตของผู้ผลิตและผู้บริโภค และไม่เกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหาบริโภคนิยมในสังคม รวมทั้งก็อาจเป็นไปได้ด้วยว่าจะเป็วิธีที่ประนีประนอมระหว่างผลประโยชน์ที่จะได้รับกับผลเสียที่จะเกิดแก่ธุรกิจยา จึงต้องใช้การบังคับพฤติกรรมภายนอกผ่านกฎหมายและระเบียบต่าง ๆ ของภาครัฐ การดำเนินการจึงอาจมิใช่ความยินยอมพร้อมใจที่จะปฏิบัติตามจากผู้ผลิตอย่างแท้จริง เมื่อใดที่ภาครัฐลดความเข้มงวดลง หรือสาธารณชนลดความ

สนใจลงแล้ว โอกาสที่จะละเลยย่อมมีได้ง่าย ดังข้อวิพากษ์ของพระมหา ดร. บุญช่วย สิริสุทธิโร ข้อแตกต่างประการสำคัญ จึงอยู่ที่หลักการคุ้มครองผู้บริโภคแนวพุทธที่ชุมชนอโศกนำมาใช้เน้นที่การพัฒนาคนและการดูแลชีวิตและจิตใจเพื่อให้ทุกชีวิตได้ดำรงอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ส่วนวิธีที่ตะวันตกนำมาใช้เป็นการพัฒนาระบบที่เป็นเรื่องทางเทคนิคที่ต้องอาศัยนักวิชาการ ลงทุนและการบังคับใช้กฎหมาย รวมทั้งระบบจูงใจเพื่อให้บริษัทยายินยอมร่วมมือและปฏิบัติตามอย่างต่อเนื่อง

เมื่อพิจารณาถึงระบบการตรวจสอบและการพัฒนาคุณภาพผลผลิต หรือ ต.อ. ของชาวอโศกมาถึง ณ จุดนี้ อาจมีผู้อธิบายทักท้วงว่าการพิสูจน์ตรวจสอบ “ความดี” ของหลักการคุ้มครองผู้บริโภคแนวพุทธที่เกิดขึ้นของชาวอโศกนั้น ที่เป็นจริงได้ ก็เพราะคุณลักษณะพิเศษของชุมชนนี้ที่เป็นชุมชนปิดโดยไม่ยอมรับกระแสการเปลี่ยนแปลงจากโลกภายนอก ส่วนผู้ผลิตก็เป็นผู้ปฏิบัติธรรมที่มุ่งสละความต้องการทางโลกอยู่แล้ว การประยุกต์หลักการแนวพุทธเช่นนี้ จึงเป็นจริงได้เฉพาะกลุ่มผู้ปฏิบัติธรรมเท่านั้น และเป็นการยากที่ผู้ผลิตรายอื่นจะปฏิบัติตามได้ แม้ว่าในปัจจุบันจะมีชุมชนอโศกกระจายอยู่ทั่วประเทศถึง 12 แห่ง ก็ตาม ดังนั้น ตัวอย่างต่อไปจะเป็นการชี้ให้เห็นถึงตัวอย่างของการควบคุมคุณภาพของผลิตภัณฑ์สุขภาพในชุมชนเปิด ซึ่งหมายความว่าถ้ามีผู้นำที่เห็นความสำคัญและจัดวางเงื่อนไขที่เหมาะสมแล้ว ย่อมจะทำให้ผู้บริโภคได้รับการคุ้มครองขณะเดียวกันผู้ผลิตรายอื่นก็ได้รับการพัฒนาจิตใจเพื่อเลื่อนระดับคุณธรรมไปด้วย

กรณีการผลิตน้ำตาลสดบรรจุขวดสำเร็จรูป จังหวัดสมุทรสงคราม

การนำเสนอกรณีตัวอย่างนี้เพื่อชี้ให้เห็นว่าการประยุกต์หลักพุทธธรรมนั้น เกิดขึ้นได้แม้แต่ในชุมชนเปิด ลุงบุญมาก ลัมไพบูลย์⁴⁵ เจ้าของโรงงานน้ำตาลสดบรรจุขวดสำเร็จรูปสมุทรสงครามเป็นชาวพุทธผู้หนึ่งที่พัฒนาเทคนิคการเผื่อระวังคุณภาพมาตรฐานของผลิตภัณฑ์ด้วยหลักธรรมในหมวดสมาธิ โดยให้ความสำคัญกับการประยุกต์หลัก “สัมมาสติ” เพื่อให้ “สติ” ทำหน้าที่เผื่อระวังความโลภของชาวสวนแต่ละคนไว้มิให้ทำร้ายหรือเบียดเบียนผู้อื่น

ปัญหาคุณภาพของวัตถุดิบในโรงงานผลิตน้ำตาลสดแห่งนี้เกิดขึ้น เมื่อสวนตาลของลุงบุญมากผลิตน้ำตาลสดที่เป็นวัตถุดิบได้ไม่เพียงพอที่จะป้อนโรงงาน ลุงบุญมากจึงต้องพึ่งพิงน้ำตาลสดจากชุมชน ซึ่งแต่เดิมเป็นการควบคุมคุณภาพของน้ำตาลด้วยภูมิปัญญาของท้องถิ่น

⁴⁵ สัมภาษณ์ บุญมาก ลัมไพบูลย์, 14 ธันวาคม 2548.

น้ำตาลสดที่รองด้วยกระบอกบรรจุไม้พะยอม ในช่วงเช้า (05.00 น.) และช่วงบ่าย (14.00 น.) เมื่อนำมารวมกันจะไม่ก่อให้เกิดปัญหาน้ำตาลบูดเสียแต่อย่างใด ครั้นต่อมา เมื่อไม้พะยอมถูกทางราชการจัดให้เป็นไม้สงวนแห่งชาติ ไม้พะยอมจึงกลายเป็นไม้หายาก ทำให้ชาวสวนต้องใช้กระบอกพลาสติกมารองน้ำตาลและเติมสารกันบูดลงไปแทน มิฉะนั้นแล้ว น้ำตาลสดที่ได้จะบูดเสียก่อนที่จะส่งถึงโรงงาน ชาวสวนบางส่วนที่ขาดความรู้จึงเลือกที่จะเติมสารฟอกหนังลงไปแทนสารเมตาไบซัลไฟต์ (Metabisulphite) ซึ่งเป็นสารกันบูดที่มีการแนะนำให้ใช้ แต่สารฟอกหนังที่มีราคาถูกกว่ามากเป็นอันตรายต่อร่างกาย ดังนั้น ถ้าสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดสมุทรสงครามตรวจสอบพบเข้าก็จะเป็นความผิดตามกฎหมายร่วมด้วย น้ำตาลสดสำเร็จรูปทั้งหมดที่ผลิตขึ้น ก็

จะเสียหาย

ลุงบุญมาก ตระหนักดีว่ามีทางเลือกในการแก้ปัญหาสองวิธี วิธีหนึ่งคือการตรวจสอบด้วยชุดทดสอบทุกครั้งก่อนรับซื้อ ซึ่งเป็นวิธีการควบคุมคุณภาพปกติที่ใช้กันอยู่ทั่วไป กับอีกวิธีหนึ่งซึ่งเป็นวิธีที่ลุงบุญมากเลือกใช้ คือแทนที่จะต้องตรวจสอบรับรองเพื่อประกันคุณภาพด้วยชุดทดสอบทุกครั้ง ลุงบุญมากเลือกที่จะใช้วิธีรับประกันคุณภาพของ “จิตใจ” โดยรับซื้อวัตถุดิบที่ให้ราคาสูงกว่าผู้รับซื้อหลายอื่นประมาณ 2-3 บาทต่อหน่วย แต่จะรับซื้อเฉพาะน้ำตาลสดที่ใช้สารเมตาไบซัลไฟต์เป็นสารกันบูดเท่านั้น ส่วนราคารับซื้อที่เพิ่มขึ้นนั้น จะยังไม่จ่ายเงินให้จนกว่าเมื่อผลิตเป็นน้ำตาลสดที่บรรจุขวดเรียบร้อยและผ่านการทดสอบแล้ว ไม่พบว่ามีสารต้องห้ามผสมอยู่ก็จะคืนเงินให้ตอนสิ้นปี การที่ลุงบุญมากเลือกใช้วิธีหลังในการควบคุมคุณภาพเช่นนี้ ย่อมทำให้ชาวสวนแต่ละคนมีทำหน้าที่ที่ต้องเฝ้าระวังตนเองด้วย “สติ” ไม่ยินยอมให้มีความโลภมากเข้ามาเจือปน การเฝ้าระวังเช่นนี้ ก็เพื่อผลประโยชน์ของตนเองส่วนหนึ่งและเพื่อผลประโยชน์ของกลุ่มอีกส่วนหนึ่ง เมื่ออยู่ภายใต้เงื่อนไขลักษณะนี้ ความรับผิดชอบต่อการกระทำของตนเองและความรับผิดชอบต่อผู้อื่นย่อมเป็นเรื่องเดียวกัน เพราะถ้าหากไม่มีผู้ใดฝ่าฝืนกติกา วัตถุดิบที่นำมาใช้ผลิตก็จะมีคุณภาพ การผลิตก็จะดำเนินต่อไปได้ ชาวสวนทั้งกลุ่มก็จะมีรายได้ ผู้บริโภคได้บริโภคน้ำตาลสดที่ปลอดภัย

หลักการควบคุมคุณภาพวัตถุดิบกรณีโรงงานน้ำตาลสดของลุงบุญมาก จึงเป็นวิธีการที่ “ใจดี” ให้ทุกคนร่วมกันทำ “ความดี” โดยที่ไม่จำเป็นต้องเป็นผู้ผลิตทุกรายจะต้องเป็นชาวพุทธที่ต้องการปฏิบัติธรรม ยิ่งไปกว่านั้น โดยวิธีนี้ย่อมจะทำให้ชาวสวนร่วมกันเฝ้าระวังมิให้มีผู้หนึ่งผู้ใดนำสารกันบูดตัวอื่นมาใช้ เพราะต่างตระหนักดีถึงวิถีชีวิตที่พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ความสุขร่วมกันจึงเกิดขึ้นได้ จากการเฝ้าระวังจิตของตนด้วย “สติ” มิให้กิเลสตัณหาเข้ามาบิดเบือนจนไปทำร้ายผู้อื่น

ซึ่งในที่สุดแล้ว อาจย้อนมาทำร้ายตนเองได้ สำหรับตัวอย่างกรณีของลุงบุญมากนี้ ความจริงแล้วก็คล้ายคลึงกับกรณีของนักกายกรรมและศิษย์ที่ได้นำเสนอเป็นตัวอย่างประกอบในบทที่สาม

สำหรับกรณีการผลิตน้ำตาลสดนี้ ลุงบุญมาก ลืมไปบุญแล้วถึงความเป็นมาก่อนที่จะผลิตเป็นน้ำตาลสดสำเร็จรูปแรกว่าต้องผ่านอุปสรรคมาและการลองผิดลองถูกนับครั้งไม่ถ้วน⁴⁶ แต่ด้วยคุณลักษณะของความเป็นผู้ใฝ่รู้ ลุงบุญมากจึงให้ความสนใจกับการอบรมและเรียนรู้เพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่ด้วยการหาความรู้เพิ่มเติมจากแหล่งความรู้ต่าง ๆ ซึ่งหมายถึง “ผู้เชี่ยวชาญ” นักวิชาการในมหาวิทยาลัย หรือนักวิชาการจากส่วนราชการ ปัจจุบันนี้ ลุงบุญมากกำลังให้ความสนใจกับการพัฒนาสูตรน้ำตาลสดสำเร็จรูปที่ไม่ต้องผสมสารกันบูด แม้แต่สารเมตาไบซัลไฟต์ ด้วยเหตุผลที่อธิบายว่าต้องการให้ผู้บริโภคปลอดภัยจากสารเคมี⁴⁷ สุรจิต ชีรเวทย์ ประธานหอการค้าสมุทรสงครามอธิบายเพิ่มเติมถึงคุณลักษณะพิเศษของ “คนแม่กลอง” หรือชาวสมุทรสงครามไว้ว่า จังหวัดนี้เป็นจังหวัดเล็กที่มีเพียงสามอำเภอ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่สวน มีไร่ที่นา ชาวสวนส่วนใหญ่ต้องทำงานอยู่ในสวนตลอดปี จึงมักไม่มีเวลาว่างยาวนานอย่างชานา โดยเฉพาะกรณีที่เป็นสวนตาลด้วยแล้ว จะต้องอยู่เฝ้าสวนทั้งวัน “คนแม่กลอง” จึงใช้เวลาส่วนใหญ่อยู่กับธรรมชาติ ทำให้สามารถธำรงรักษาวิถีชีวิตที่มีพุทธศาสนาเป็นรากฐาน และเน้นวัฒนธรรมการกินอยู่อย่างพอเพียงคือ “ไม่โลภมาก” มาโดยตลอด⁴⁸

อย่างไรก็ตาม จากกรณีตัวอย่างที่นำเสนอข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่าลุงบุญมากใช้วิธีการวางเงื่อนไขเพื่อจูงใจให้เกิดความร่วมมือจากชาวสวนรายอื่น ซึ่งอาจอธิบายได้เช่นกันว่ามีชีวิตที่ทุกข์ รวมทั้งอาจอธิบายว่าเป็นการจูงใจด้วย “ความโลภ” หรือค่าตอบแทนที่สูงขึ้น แต่ค่าตอบแทนดังกล่าวก็มีได้เพิ่มขึ้นมากนัก เพียงหน่วยละ 2-3 บาทเท่านั้น ยิ่งไปกว่านั้น ถ้ามีการปลอมปนด้วยสารกันบูดตัวอื่น ก็ยอมจะไม่มีผู้ใดจับได้ไล่ทันเพราะน้ำตาลสดทั้งหมดจะถูกนำไปเทรวมกัน มิใช่การแยกผลิตทีละสวนเพราะจะไม่คุ้มกับค่าใช้จ่ายในการลงทุนผลิตแต่ละครั้ง เงื่อนไขที่ลุงบุญมากใช้จึงเท่ากับเป็นการน้อมนำให้ชาวสวนทุกคนร่วมกันทำ “ความดี” ไม่โลภมาก และมีสัมมาสติ กำกับกับการกระทำของตนเอง ถึงแม้ชาวสวนรายอื่นอาจจะไม่ได้คิดไกลไปถึงการละเว้นไม่เบียดเบียน “ผู้บริโภค” ซึ่งเป็นเรื่องไกลตัว แต่ความร่วมมือและความรับผิดชอบที่เกิดขึ้นน่าจะมาจากเจตนาดีของเพื่อนชาวสวนที่ไม่ต้องการเบียดเบียนชีวิตและอาชีพของ “ลุงบุญมาก” ที่ยอมเอาชีวิตและ

⁴⁶ดูรายละเอียดประวัติ บุญมาก ลืมไปบุญแล้ว เพิ่มเติมในภาคผนวก ง

⁴⁷สัมภาษณ์ บุญมาก ลืมไปบุญแล้ว, 14 ธันวาคม 2548.

⁴⁸สัมภาษณ์ สุรจิต ชีรเวทย์, 14 ธันวาคม 2548.

อาชีพของตนเป็นเดิมพัน ซึ่งย่อมจะแตกต่างจากหลักการดำเนินธุรกิจของบริษัทข้ามชาติ ซึ่งกำลังเป็นต้นแบบของการดำเนินธุรกิจในประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก นั่นคือการแยกเจ้าของออกจาก การประกอบการ และบริษัทจะดำเนินทำทุกวิถีทางเพื่อทำให้ความรับผิดชอบของตนจำกัดลงให้มากที่สุด โดยมีได้สนใจว่าการดำเนินธุรกิจของตน มุ่งเอารัดเอาเปรียบหรือเป็นการเบียดเบียนชีวิตอื่นหรือไม่

นอกจากนี้ ผู้ศึกษามีความเห็นด้วยว่าการจัดวางเงื่อนไขด้วย “กุศโลบาย” ที่สำคัญที่สุดที่มีมาแต่ครั้งพุทธกาล คือการที่พระพุทธองค์ทรงวางเงื่อนไขเพื่อให้พระภิกษุสงฆ์มีชีวิตที่ขึ้นตรงต่อชุมชน ด้วย “การบิณฑบาต” ซึ่งน่าจะเป็นเพราะทรงพิจารณาแล้วว่า จะสามารถฝึกฝนบ่มนิสัยของชาวพุทธให้มีความรับผิดชอบต่อชีวิตอื่นได้ และการฝึกฝนให้มีความรับผิดชอบต่อชีวิตอื่น จึงถือว่าเป็นการปฏิบัติธรรมตามหลักสัมมาอาชีวะด้วย การประยุกต์หลักธรรมของลุนบูญมากจึงเป็นวิธีที่ทำให้เพื่อนชาวสวนได้มีโอกาสได้ฝึกปฏิบัติธรรมด้วยหลักสัมมาอาชีวะที่เป็นการฝึกปฏิบัติธรรมในความหมายของความรับผิดชอบต่อชีวิตที่เอื้อต่อชุมชน มิใช่ในความหมายของการทำมาหาเลี้ยงชีพด้วยความซื่อสัตย์สุจริตเท่านั้น ซึ่งน่าจะเป็นความหมายถูกต้องตรงตามหลักพุทธธรรมมากกว่า

กรณีการผลิตข้าวไร่สารเคมี จังหวัดอุบลราชธานี

เมื่อพิจารณาถึงการประยุกต์พุทธธรรมเป็น “หลักการคุ้มครองผู้บริโภคแนวพุทธ” ของทั้งกลุ่มผู้บริโภคและกลุ่มผู้ผลิต จะพบว่าวิถีการบริโภคเป็นวิถีธรรมที่มีความสมบูรณ์ในระดับหนึ่ง โดยเฉพาะเมื่อผู้ผลิตและผู้บริโภคร่วมดูแลซึ่งกันและกันและกันในชุมชนเล็ก ๆ หรือสังคมแบบปิดอย่างชุมชนอโคก สำหรับชาวอโคกนั้น นับว่าเป็นความก้าวหน้าเพราะชาวอโคกเป็นผู้ที่ตัดสินใจได้เองว่าเมื่อใดจะปิดและเมื่อใดจะเปิดรับข้อมูลข่าวสารและความคิดเห็นจากกระแสภายนอกที่อาจเจือด้วย “ความโลภและความหลง” โดยเกณฑ์สำคัญอยู่ที่ความเข้มแข็งภายในของชาวอโคกและของชุมชนเป็นหลัก

แต่สำหรับสังคมไทยโดยทั่วไปในปัจจุบัน นอกจากจะไม่มี ความเข้มแข็งภายในแล้วยังดำรงอยู่ในระบบเปิดที่พร้อมจะเปิดรับความคิดเห็นทุกเรื่องที่ผ่านมา โดยมีได้แยกให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างความเห็นชอบที่เป็น “โลกียะสัมมาทิฏฐิ” กับความเห็นที่เป็นความจริงที่เรียกว่า “โลกุตระสัมมาทิฏฐิ” รวมทั้งยังอาจยินยอมให้ความเห็นที่เจือด้วย “ความโลภและความหลง” ที่มาพร้อมกับความเป็นโลกาภิวัตน์ ซึ่งเป็นมิชฉาทิฏฐิเข้าครอบงำจิตใจของคนทั่วไปและ

หลักวิธีคิดของสังคม ในการที่ธำรงรักษาหลักการของการคุ้มครองผู้บริโภคแนวพุทธที่มีเป้าหมายหลักอยู่ที่การคุ้มครองชีวิตไว้ได้ในสังคมระบบเปิด จึงต้องอาศัยหลักกรรมหลายข้อร่วมกัน รวมทั้งหลักการในเรื่องของ “กัลยาณมิตร” เข้ามาช่วยชี้นำและเตือน “สติ” เพื่อมิให้หลงทาง

ตัวอย่างกรณีการผลิตข้าวไร่สารเคมี จังหวัดอุบลราชธานีนี้ ต้องการชี้ให้เห็นถึงแนวทางการประยุกต์หลักการแนวพุทธในสังคมระบบเปิดและในชุมชนที่ได้มีความเข้มแข็งภายในอยู่เป็นทุนเดิม จึงต้องเผชิญกับ “ความเหิน” ทั้งที่เป็น “โลกียะสัมมาทิฏฐิ” และ “มิชฉาทิฏฐิ” ตลอดเวลา ด้วยเหตุนี้ กลวิธีของการคุ้มครองจิตใจมิให้มี “ความโลภ ความหลง” ตามกระแสทุนนิยม จึงต้องอาศัย “กัลยาณมิตร” ที่เห็นคุณและโทษของความโลภและความหลงส่วนหนึ่งและความตั้งใจที่แน่วแน่ที่จะเรียนรู้เพื่อปรับเปลี่ยนตนเองอีกส่วนหนึ่ง ถ้าจิตใจยังไม่เข้มแข็งเพียงพอ กระบวนการปฏิบัติร่วมกันเป็นกลุ่มย่อมมีส่วนช่วยสนับสนุนซึ่งกันและกัน แต่ความยั่งยืนจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อผู้ปฏิบัติเห็นคุณและโทษที่เป็นผลเชิงประจักษ์จากการน้อมนำหลักการเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินชีวิตด้วยตนเองอีกส่วนหนึ่ง

สำหรับกรณีตัวอย่างของเครือข่ายเกษตรกรรวมไร่สารเคมี อุบลราชธานีเป็นการรวมตัวกันเพื่อผลิตข้าวอินทรีย์ตามแนวทางของเกษตรธรรมชาติและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยมีจุดเริ่มต้นจากการส่งเสริมของกองอำนวยการโครงการพัฒนาความมั่นคงเฉพาะพื้นที่ป่าดงนาทาม อันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งในปัจจุบันเป็นเครือข่ายเกษตรกรไร่สารเคมีที่ใหญ่ที่สุดของจังหวัด มีกลุ่มสมาชิกกระจายอยู่ในพื้นที่ 10 อำเภอ จำนวน 47 กลุ่ม คิดเป็น 1,208 ครัวเรือน ครอบคลุมพื้นที่การเกษตรประมาณ 24,000 ไร่ มีผลผลิตข้าวรวม 10,000 ตัน⁴⁹

กองอำนวยการโครงการพัฒนาความมั่นคงเฉพาะพื้นที่ป่าดงนาทาม (กอ.ดงนาทาม)⁵⁰ เป็นหน่วยงานทหารที่เข้ามาทำหน้าที่รักษาป่าและพัฒนาคุณภาพชีวิตของราษฎรด้วยการส่งเสริมและถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับเกษตรธรรมชาติในช่วงปี พ.ศ. 2539-2542 ซึ่งปรากฏว่ามีเกษตรกร

⁴⁹ข้อมูล ณ วันที่ 24 มีนาคม 2545

⁵⁰ผู้ที่เป็นกำลังสนับสนุนหลักจนเกษตรกรสามารถรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายเกษตรกรรวมไร่สารเคมี อุบลราชธานี คือ พลตรี พิเชษฐ วิสัยจร ผบ.ร. 6 ซึ่งเป็นหัวหน้าโครงการป่าดงนาทาม และปัจจุบันเป็นรองแม่ทัพภาคที่ 4 โดยได้มอบหมายให้คุณวิทยา ผลคำ เป็นผู้ก่อตั้งและเป็นผู้ประสานงานเครือข่าย ฯ และผู้จัดการสหกรณ์การเกษตรไร่สารเคมี อุบลราชธานี

ผ่านการอบรมกว่า 80,000 คน⁵¹ ผลจากการติดตามเบื้องต้น พบว่าการทำนาโดยวิธีธรรมชาติสามารถลดต้นทุนการผลิตลงถึงร้อยละ 70 ผลผลิตเพิ่มมากขึ้นร้อยละ 15 สิ่งแวดล้อมกลับคืนมา (คือ พน กุ้ง หอย ปู ปลา กบ เขียด เพิ่มขึ้น) และยังเป็นการใช้วัสดุในท้องถิ่นในกระบวนการผลิต จึงเป็นระบบการผลิตที่เกษตรกรพึ่งตนเองและพึ่งพาซึ่งกันและกันในชุมชน⁵² ทำให้เกิดแนวคิดที่จะสนับสนุนให้เกษตรกรเปลี่ยนวิธีการทำนาจากเกษตรเคมีเป็นเกษตรธรรมชาติ⁵³ จึงนำมาสู่การจัดตั้งเป็นกลุ่มทำนาไร้สารเคมีขึ้น ต่อมาก็ได้สนับสนุนให้สมาชิกร่วมกันทำปุ๋ยหมักและจำหน่ายกันเองในราคาถูก แต่สมาชิกยังประสบปัญหาอีกเพราะพ่อค้าที่รับซื้อข้าวไม่แยกข้าวที่ปลูกโดยวิธีธรรมชาติกับวิธีเคมีออกจากกัน เกษตรกรจึงขอความร่วมมือจากการแปรรูป (สี) ข้าวจากโรงสีข้าวกรมทหารราบที่ 6 ซึ่งต่อมาก็พัฒนามาสู่การจัดตั้งโรงสีข้าวเกษตรธรรมชาติ และกลุ่มทำนาไร้สารเคมีก็ได้ปรับระบบการบริหารงานขึ้นใหม่โดยมีการประสานกับกลุ่มอื่นเป็น “เครือข่ายเกษตรกรรมไร้สารเคมี อุบลราชธานี” และมีการจัดตั้งเป็น “สหกรณ์การเกษตรไร้สารเคมี อุบลราชธานี” ขึ้นในปี พ.ศ. 2545

ในปี พ.ศ. 2544 เครือข่ายเกษตรกรรมไร้สารเคมี อุบลราชธานี ได้คิดริเริ่มที่จะให้มีการตรวจรับรองมาตรฐานผลผลิตขึ้นเพื่อสร้างความมั่นใจให้แก่ผู้บริโภคและเพื่อให้สามารถส่งออกไปจำหน่ายในตลาดต่างประเทศได้อีกส่วนหนึ่ง ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการขยายแนวคิดมาสู่การคุ้มครองผู้บริโภค โดยทางเครือข่าย ฯ ได้ขอประสานความร่วมมือมายังศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานีทำหน้าที่ตรวจสอบและรับรองมาตรฐานข้าวไร้สารเคมี เนื่องจากในขณะนั้น ยังไม่มีทั้งหน่วยราชการใด ที่ให้ความเชื่อมั่นในเกษตรอินทรีย์ไทย และมีความพร้อมที่จะทำหน้าที่รับรองมาตรฐานให้แก่ชาวอินทรีย์ แม้แต่หน่วยงานในกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ซึ่งเกษตรกรกลุ่มนี้เคยขอความร่วมมือมาก่อนหน้านี้แล้ว การรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ที่มีอยู่ก็จะมีแต่บริษัทเอกชนต่างประเทศที่ทำหน้าที่ตรวจสอบและรับรองตามมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ของต่างประเทศสำหรับผู้ส่งออกที่ต้องการส่งข้าวอินทรีย์ออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศเท่านั้น โดยที่ผู้

⁵¹ การอบรมดังกล่าวยังเป็นกิจกรรมต่อเนื่อง ซึ่งคาดว่าจำนวนผู้ที่ผ่านการอบรมถึงปี พ.ศ. 2545 มีจำนวนไม่ต่ำกว่า 220,000 คน

⁵² ข้อมูลจากการสำรวจของวิทยา คำผล จากผู้เข้ารับการอบรมจำนวน 250 ครัวเรือน

⁵³ คำว่า เกษตรอินทรีย์ เกษตรธรรมชาติ หรือ เกษตรปลอดสาร เกษตรไร้สารเคมีที่ใช้ในบทนี้ หมายถึง เกษตรกรรมที่ไม่ใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีในการป้องกันกำจัดศัตรูพืช

ส่งออกจะต้องเสียค่าใช้จ่ายสูงมากครั้งละประมาณสามแสนถึงสี่แสนบาท⁵⁴ ซึ่งย่อมเป็นไปได้สำหรับเกษตรกรกลุ่มนี้ที่ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรรายย่อย

ศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานี ได้เข้ามาทำหน้าที่รับรองมาตรฐานข้าวไร้สารเคมีเพื่อการคุ้มครองผู้บริโภค แต่เป็นการคุ้มครองผู้บริโภคที่ได้มาจากหลักวิธีคิดเชื่อมโยงทำนองเดียวกับหลักอภิปัจจัยตา เพราะเชื่อว่าถ้าสามารถปรับเปลี่ยนวิธีการทำนาของเกษตรกรด้วยการจูงใจให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนมาทำเกษตรกรรมด้วยวิธีที่ปลอดสารเคมีเพิ่มมากขึ้นแล้ว ผู้บริโภคย่อมปลอดภัยอย่างยั่งยืน และความจำเป็นในการวิเคราะห์ตรวจสอบเพื่อหายาฆ่าแมลงหรือสารตกค้างซึ่งเป็นกรอบหน้าที่ตามกฎหมายของศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์จะหมดไป เมื่อเครือข่าย ฯ ขอประสานความร่วมมือมา จึงนับเป็นจุดเริ่มต้นที่ดี

ดังนั้น เมื่อเครือข่าย ฯ ขอความร่วมมือศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานี จึงให้การสนับสนุน แม้ว่าจะเป็นการสนับสนุนจากงานที่ศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานี มิได้มีความรู้ความชำนาญมาก่อน ซึ่งย่อมหมายถึง "มาตรฐานข้าวไร้สารเคมี" ที่จัดทำขึ้นนั้น เป็นการศึกษาเรียนรู้ร่วมกันของศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานีและเครือข่าย ฯ

ผู้อำนวยการ ศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานี อธิบายถึงจุดตั้งต้นและข้อกำหนดสำหรับสมาชิกโครงการนี้ไว้ว่า⁵⁵

เมื่อได้คุยกับเกษตรกรแล้ว เห็นว่าเป็นปัญหาที่เชื่อมโยงถึงผู้บริโภคส่วนหนึ่ง โดยเกษตรกรที่ผ่านมาก็มีปัญหาเรื่องสุขภาพจากการใช้สารเคมีอยู่แล้ว แต่ข้อตกลงที่ให้ได้คือ มิได้เป็นการรับรองเพื่อสนับสนุนการส่งออกไปขายยังต่างประเทศ แต่ต้องการรับรองเพื่อให้เป็นการบริโภคเอง มิใช่เพื่อขาย และถ้าเหลือจากการกินแล้ว อาจขายภายในประเทศ การรับรองจึงมิใช่เพื่อสนับสนุนการส่งออก

จุดตั้งต้นในลักษณะนี้ จึงเท่ากับเป็นการกำหนดเงื่อนไขให้เป็นผลดีเพื่อการบริโภคมาแต่แรกมิใช่เพื่อการขายและเพื่อเป็นการปรับเปลี่ยนวิธีคิดและปรับพฤติกรรมของเกษตรกรซึ่งทำให้เกษตรกรที่เป็นสมาชิกเข้าร่วมโครงการจะมีความโลภไม่ได้ เพราะเงื่อนไขสำคัญอยู่ที่ว่าสมาชิกจะต้องหยุดการใช้สารเคมีในพื้นที่นาแล้วอย่างน้อยสามปี ซึ่งเงื่อนไขที่ว่านี้ เครือข่าย ฯ ได้พัฒนาต่อมาว่าสมาชิกที่จะขายข้าวผ่านสหกรณ์ไร้สารเคมีได้ จะต้องหยุดใช้สารเคมีมาแล้วสามปีเช่นกัน

⁵⁴ สัมภาษณ์ วิทยา คำผล, 25 ธันวาคม 2548.

⁵⁵ สัมภาษณ์ผู้อำนวยการ ศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์อุบลราชธานี, 23 ธันวาคม 2548.

เมื่อกำหนดระยะเวลาไว้ค่อนข้างยาวนานเช่นนี้ จึงทำให้ผู้อำนวยการ ศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานี อธิบายด้วยความเชื่อมั่นว่า⁵⁶

การที่เกษตรกรหยุดใช้สารเคมีใด ๆ ถึงสามปี ย่อมปรับเปลี่ยนนิสัยความเคยชิน มิให้หวนกลับมาทำเกษตรแบบเดิมอีก

ข้อกำหนดดังกล่าวนี้ จะแตกต่างจากมาตรฐานของกรมวิชาการเกษตรไทย ซึ่งกำหนด ขึ้นภายหลัง กำหนดระยะเวลาไว้เพียงปีเดียวเท่านั้น เพราะเป็นระยะเวลาที่เพียงพอต่อการฟื้นฟู ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ การเข้าร่วมเป็นสมาชิกกับโครงการของเกษตรกรกลุ่มนี้ จึงมิใช่ เรื่องง่าย ดังที่ วิทยา คำผล ผู้จัดการโครงการ อธิบายว่า⁵⁷

เกษตรกรอินทรีย์นั้น ต้องทำด้วยใจ ถ้าทำเพื่อหวังผลทางเศรษฐกิจแล้วจะทำไม่ได้ หวังจะเอาเงินอย่างเดียวไม่ได้ แต่เป็นการทำเพื่อลดต้นทุนเป็นหลัก ทำเพื่อให้ พื้นที่นามีสภาพดินที่ดีขึ้น ไม่ต้องใช้ปุ๋ยเคมี แล้วก็ทำเพื่อสุขภาพดีขึ้น ปลอดภัยทั้ง ตัวเองและสิ่งแวดล้อม แล้วก็ผู้บริโภค ถ้าคิดได้เช่นนี้ ก็จะทำได้ ไม่มีปัญหา

ในประเด็นเรื่องสุขภาพ สำเภ นันตเสน ประธานกลุ่มข้าวอินทรีย์บ้านบัวเทียมอธิบาย เพิ่มเติมไว้ว่า⁵⁸

เกษตรกรมีความต้องการให้ได้ผลผลิตที่ดี เมื่อทำนาเสร็จ ข้าวไม่งาม ก็จะนำไป ฉีดหญ้า เมื่อหญ้าตาย ข้าวจะงาม เขาจะไม่หวังว่าสุขภาพจะดีหรือไม่ ฉีดยา อาจจะป้องกันไม่ดี ก็จะปวดหัว เพราะผลสมยาหลายอย่าง เมื่อฉีดเสร็จ พอฝนตกลงมากก็จะชะล้างสารเคมี ทำให้ไหลลงคลอง พอย่ำดิน พอใช้น้ำ โคนสารเคมี เกษตรกรก็จะป่วยอีก ไปหาหมอ หมอบอกว่าเป็นโรคที่เกิดจากสารเคมีตกค้าง เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่มีความรู้ในเรื่องนี้ แต่สำหรับผู้ทำเกษตรไร่สารนั้น พอทำแล้ว จะไม่เจ็บป่วยอีก

ส่วนการปรับเปลี่ยนวิธีคิดและพฤติกรรมที่ว่ยากนั้น สำเภ นันตเสน อธิบายว่า

คนทำเกษตรอินทรีย์ต้องขยัน ราคาข้าวที่ได้ก็ใกล้เคียงกัน สารเคมีหรือปุ๋ยเคมีพอ ซื้อมาจากตลาด ก็นำมาใช้ได้เลย สำหรับเกษตรกรอินทรีย์ต้องทำทุกวัน ทำทั้งปี

⁵⁶ สัมภาษณ์ผู้อำนวยการ ศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานี, 23 ธันวาคม 2548.

⁵⁷ สัมภาษณ์ วิทยา คำผล, 25 ธันวาคม 2548.

⁵⁸ สัมภาษณ์ สำเภ นันตเสน, 25 ธันวาคม 2548.

เพราะต้องคอยหาวัสดุที่จะมาทำปุ๋ยอินทรีย์ มูลสัตว์ มูลวัว ควาย แกลบ รำ ผักตบชวา วัสดุทำปุ๋ยอินทรีย์ ส่วนมากไม่ต้องซื้อ แต่ต้องใช้แรงทำ ต้นทุนจะลดลงเรื่อย ๆ

เมื่อเป็นข้อกำหนดที่ใช้เวลายาวนานสามปี จึงหมายถึงเป็นการพัฒนาจิตใจของเกษตรกรให้ต้องกลับมาวิถีชีวิตแบบพอเพียง และให้ความสำคัญกับการคุ้มครองชีวิตของตนเองอย่างถูกต้องด้วยหลักล้มมาอาชีพะ

สำหรับวิธีการตรวจสอบเพื่อรับรองข้าวอินทรีย์ของศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์นั้น มิได้ใช้ผลการตรวจวิเคราะห์ทางห้องปฏิบัติการเป็นเกณฑ์ตัดสินสำคัญ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะค่าใช้จ่ายในการตรวจสอบครั้งหนึ่ง ๆ สูงมาก ขณะที่การทำนาข้าวเป็นระบบเปิด โอกาสปนเปื้อนเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา การตรวจสอบครั้งนี้ จึงเป็นการรับรองกระบวนการผลิตว่าเป็นไปตามมาตรฐานที่ศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานีกำหนดขึ้นหรือไม่ ซึ่งก็เป็นวิธีเดียวกันกับการตรวจสอบรับรองตามมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ของต่างประเทศ คือ เป็นการตรวจสอบตั้งแต่ขั้นตอนการเตรียมดิน การปลูก การดูแลรักษา การเก็บเกี่ยว และการนำข้าวไปแปรรูปบรรจุถุง และการขนส่ง รวมทั้งการตรวจติดตามระบบหลังได้รับการรับรอง

วิธีการตรวจสอบเพื่อรับรองข้าวอินทรีย์ของศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานี ที่แตกต่างจากวิธีการรับรองของหน่วยงานอื่น ๆ รวมทั้งมาตรฐานของต่างประเทศอยู่ที่ระบบการตรวจสอบเพื่อให้การรับรองเป็นกลุ่ม ซึ่งหมายความว่าเกษตรกรจะต้องรวมกลุ่มกันและร่วมกันเฝ้าระวังมิให้มีการใช้ปุ๋ยเคมีหรือสารเคมีอื่นใด เพื่อป้องกันและกำจัดศัตรูพืชในกระบวนการผลิตทุกขั้นตอน ถ้าหากพบว่ามีเกษตรกรรายหนึ่งรายใดนำสารเคมีเข้ามาใช้ ก็จะถูกเพิกถอนการรับรองทั้งกลุ่ม ข้อกำหนดเช่นนี้ ทำให้เกษตรกรได้มีโอกาสเข้ามาเรียนรู้เพื่อรับผิดชอบชีวิตและผลผลิตของตนร่วมกับผู้อื่น เพราะเป็นเงื่อนไขที่ชีวิตทางเศรษฐกิจขึ้นตรงต่อกันและกัน ถ้าคนใดคนหนึ่งมิได้ให้ความเอาใจใส่ที่จะรับผิดชอบต่อชีวิตของตนให้ดีแล้ว ย่อมส่งผลกระทบต่อชีวิตของเพื่อนเกษตรกรร่วมด้วย ข้อกำหนดนี้จึงเป็นจุดตั้งต้นของความรับผิดชอบต่อชีวิตร่วมกัน

สำหรับที่มาของแนวคิดที่ว่าด้วยหลัก “การรับรองเป็นกลุ่ม” นั้น ผู้อำนวยการ ศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานี อธิบายว่า⁵⁹

⁵⁹ สัมภาษณ์ผู้อำนวยการ ศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานี, 23 ธันวาคม

มาจากหลักการควบคุมภายในห้องปฏิบัติการ ซึ่งถือว่าการควบคุมภายในเป็นหัวใจ เพราะคนทำย่อมรู้แก่ใจว่าสิ่งใดดี สิ่งใดไม่ดี แต่เกษตรกรอาจปกปิดเราได้ เมื่อทำงานนี้ได้ไปศึกษาวิถีชีวิตของเขา เขาอยู่ในหมู่บ้านที่เห็นหน้าซึ่งกันและกัน ตลอดเวลาจึงเอาเรื่องการรับรองกลุ่มมาใช้...เพราะเราไม่สามารถเข้าไปตรวจสอบเขาได้ตลอดเวลา

หลักการคุ้มครองผู้บริโภคที่ศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานี นำมาใช้นั้น เห็นได้ชัดว่าให้ความสำคัญกับประโยชน์ที่ทุกฝ่ายจะได้รับ มากกว่าการยึดหลักว่าต้องปฏิบัติตามที่ตามกฎหมายให้ลุล่วงเท่านั้น สำหรับมาตรฐานของ “กระบวนการผลิต” ที่ศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานี กำหนดขึ้นจะมีลักษณะเช่นเดียวกับ “ศีล” หรือข้อพึงปฏิบัติสำหรับเครือข่ายเกษตรกรรมไร้สารเคมี ส่วนเรื่องการรับรองเป็นกลุ่มจะทำให้เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการแต่ละคนต้องตระหนักถึงความรับผิดชอบที่มีให้แก่กันและกัน มิฉะนั้นแล้ว ก็จะก่อให้เกิดความเสียหายทั้งระบบ การเฝ้าระวังจึงต้องใช้หลัก “สติ” มาเป็นเครื่องป้องกันมิให้ความโลภเข้ามาปลอมปน

การปรับเปลี่ยนวิธีคิดที่วุ่นวายนี้ ยังหมายความว่าความถึงการยอมรับการเปลี่ยนแปลงจากความเคยชินและความสะดวกสบายที่ได้รับจากเกษตรเคมี มาสู่เงื่อนไขของระบบการควบคุมภายในที่ควบคุมผ่านกระบวนการกลุ่มที่มีความสลับซับซ้อนมากขึ้น ซึ่งในที่นี้อาจเรียกได้ว่าเป็นการควบคุมคุณภาพด้วยหลักการเชิงซ้อนที่ทุกคนต้องใช้ความเพียรพยายามมากขึ้น แต่ผลที่ได้ย่อมคุ้มค่าดังที่วิทยา คำผล อธิบายไว้ว่า⁶⁰

การตรวจสอบด้วยกระบวนการกลุ่ม ทำให้เรามั่นใจเรื่องคุณภาพ เพราะเราจะไว้ใจใครไม่ได้ ต้องเอาหลักฐานมาดูกัน...ถ้าผู้ตรวจประเมินไปดูเห็นกระป๋องยาฆ่าแมลง หรือถุงปุ๋ยวางอยู่ ก็จะไม่ยอมรับทั้งกลุ่ม

และ

การตรวจสอบรับรองตัวระบบจะอยู่ที่ศูนย์วิทย์ ฯ โดยศูนย์วิทย์จะมาตรวจขั้นตอนที่หนึ่ง คือ ตรวจที่แปลงนา และตรวจวิเคราะห์ผ่านห้องปฏิบัติการ (ถ้าจำเป็น) แล้วทางเครือข่าย ฯ จะมาตรวจซ้ำอีกครั้ง แล้วตอนนี้ เมื่อมีมาตรฐานของกรมวิชาการเกษตรที่เรียกว่า ออร์แกนิกไทย (Organic Thai) ออกมาแล้ว ในปี 2546

⁶⁰ สัมภาษณ์ วิทยา คำผล, 25 ธันวาคม 2548.

เขาก็จะมาตรวจอีกครั้งหนึ่ง สุดท้ายเป็นมาตรฐานของต่างประเทศ มีการตรวจทุกรายและตรวจระบบด้วย

การตรวจสอบทั้งหมดอาจอธิบายว่าเป็นระบบการตรวจสอบ 2 ส่วน คือ เป็นการตรวจสอบภายในและการตรวจสอบภายนอก โดยมีกระบวนการเริ่มต้นตั้งแต่ขั้นตอนการสมัครเป็นสมาชิกก่อนที่จะขายข้าวอินทรีย์ผ่านสหกรณ์ได้ สมาชิกจะต้องเข้าร่วมโครงการอย่างน้อยสามปี⁶¹ ซึ่งหมายความว่าสมาชิกรายนั้น จะต้องหยุดการใช้สารเคมีในพื้นที่นามาแล้วอย่างน้อยสามปีโดยมีหลักฐานหรือประวัติที่ให้ไว้กับเครือข่าย ซึ่งปัจจุบันนี้มีสมาชิกทั้งหมดประมาณ 1,000 ราย กลุ่มที่อยู่ในระยะเปลี่ยนผ่าน คือ หยุดใช้สารเคมี แต่ยังไม่ครบสามปี มีทั้งหมด 240 ราย กลุ่มนี้จะยังไม่สามารถนำข้าวมาจำหน่ายกับสหกรณ์ได้ ส่วนกลุ่มที่พ้นระยะเวลาสามปีแล้วมีจำนวน 210 ราย ซึ่งเป็นกลุ่มที่ทำเกษตรอินทรีย์เต็มรูป ส่วนที่เหลือเป็นสมาชิกกลุ่มที่ยังมิได้ตัดสินใจ เมื่อสมาชิกต้องใช้ระยะเวลาสามปีจึงจะมีสิทธิ์เข้าร่วม ย่อมแนะนำให้เปลี่ยนวิธีคิดและแนวทางปฏิบัติ

ส่วนขั้นตอนของการตรวจสอบภายในมาจากการตรวจสอบกันเองภายในกลุ่ม กลุ่มหนึ่งมีประมาณ 15-30 คน โดยแบ่งเป็นกลุ่มย่อยอีก กลุ่มละ 5 คน ให้มีประธานกลุ่มย่อยคอยดูแลสมาชิกอีก 4 คน และก็มีคณะกรรมการตรวจระดับกลุ่ม ถ้ามีปัญหาจะตัดออกทั้งกลุ่ม ส่วนการตรวจสอบภายนอกเป็นหน้าที่ของคณะกรรมการระดับเขตหรืออำเภอ หรือจังหวัด เข้ามาทำการสุ่มตรวจสอบอีกครั้งหนึ่ง

สำหรับจุดเน้นของการตรวจรับของแต่ละระดับจะแตกต่างกัน คณะกรรมการตรวจระดับกลุ่มที่ดูแลกันเองจะตรวจสอบข้อมูลกระบวนการทำนาอินทรีย์ของสมาชิกทุกราย และจะตรวจสอบลงรายละเอียดถึงกระบวนการผลิตว่าเกษตรกรแต่ละราย เริ่มทำนาวันที่เท่าใด ใส่ปุ๋ยอินทรีย์เมื่อวันที่เท่าใด เมื่อได้ผลผลิตแล้ว ได้ข้าวกี่มัด พอนวดข้าวแล้ว ได้ข้าวกี่กระสอบ แล้วก็มีการติดสติ๊กเกอร์รับรองไว้ให้ เพื่อให้สามารถนำไปขายให้แก่สหกรณ์ได้ต่อไป ส่วนคณะกรรมการตรวจรับระดับอำเภอและจังหวัด จะสุ่มตรวจเป็นกลุ่ม และดูจากเอกสารที่บันทึกข้อมูลการทำนาของสมาชิกกลุ่ม

⁶¹ข้อกำหนดดังกล่าวเป็นไปตามมาตรฐานที่กำหนดให้มีการหยุดใช้สารเคมีระยะเวลาหนึ่งก่อนที่จะยอมรับว่าเป็นการเกษตรอินทรีย์ ในยุโรปกำหนดเงื่อนไขเวลาไว้ 3 ปี สหรัฐอเมริกา กำหนดไว้ 2 ปี สำหรับมาตรฐานของกรมวิชาการเกษตรไทย ซึ่งกำหนดขึ้นในปี 2546 กำหนดไว้เพียงปีเดียว

เมื่อปัญหาอีกส่วนหนึ่งของเกษตรกรอินทรีย์อยู่ที่ปุ๋ยอินทรีย์ จึงทำให้เกษตรกรรวมกลุ่มกันทำปุ๋ยหมักเพื่อใช้เองและบางส่วนที่เหลือก็จะขาย การพัฒนาจิตใจที่ว่าด้วย “การให้” จะเริ่มขึ้นจากการดูแลรับผิดชอบชีวิตซึ่งขึ้นแก่กันและกัน สำภา นันตเสน ประธานกลุ่มอินทรีย์บ้านบัวเทียมอธิบายว่า⁶²

ปัจจุบัน มีเกษตรกรอยู่ 22 กลุ่มที่ทำปุ๋ยเอง บางกลุ่มจะไม่มีสถานที่ในการทำปุ๋ยอินทรีย์ ส่วนกลุ่มผม ไม่มีปัญหาเรื่องสถานที่ ผมแบ่งพื้นที่นาให้ 2 ไร่ สมาชิกในกลุ่มช่วยกันหาไม้ ตะปูมาทำ นำเงินมาหุ้นกันไปซื้อสังกะสี โดยออกแรงกันทำ นำไม้แผ่นดีเป็นโรงหมักปุ๋ย ...พอสิ้นปี ก็นำปุ๋ยไปขาย ได้กำไรก็มาแบ่งกัน กำไรส่วนที่เหลือก็นำไปบำรุงวัด โรงเรียน เป็นต้น และจะกันเงินอีกส่วนหนึ่งไว้เพื่อซื้ออุปกรณ์ทำปุ๋ยต่อไป

ในภาพรวมแล้ว ปัจจุบันเครือข่ายเกษตรกรรวมไร้สารเคมี อุบลราชธานีสนับสนุนให้เกษตรกรที่ทำนาอินทรีย์จัดตั้งโรงสีข้าวขนาดเล็กในชุมชนเพื่อให้ได้ผลพลอยได้จากการสีข้าว คือ รำ แกลบ ปลายข้าว มาเป็นวัสดุทำปุ๋ยหมัก รวมทั้งการส่งเสริมการทำกองทุนปุ๋ยหมักอินทรีย์เอง และการเลี้ยงโค กระบือ ของชุมชนเพื่อให้ได้มูลสัตว์ ซึ่งนับวันจะหายากมากขึ้นมาใช้ในการทำปุ๋ยหมัก หลักการดำเนินการส่วนใหญ่จึงมุ่งให้เกษตรกรพึ่งตนเองและพึ่งชุมชน สำหรับกิจกรรมที่เป็นแนวคิดใหม่ที่จะขยายออกไปอยู่ที่เรื่อง “นารวม” วิทยา คำผล อธิบายไว้ว่า⁶³

นารวม เป็นการเช่าที่นาแปลงหนึ่งและให้ชาวบ้านมาร่วมกันออกแรงกันทำ แล้วคิดค่าแรงเป็นหุ้นสหกรณ์เพิ่มให้ อาจจะเป็นเครดิตให้ ถ้าใครไม่มาทำ อาจจะไม่ให้เข้าร่วมโครงการขายข้าว เพื่อให้หมุนเวียนกันมาทำนา ขอแค่ปีละ 2 วัน คือ ทำนา 2 วัน เกี่ยวข้าว 2 วัน เป็นการทำกิจกรรมร่วมกัน และเป็นการประชาสัมพันธ์โครงการร่วมกับจังหวัด เพื่อให้เกษตรกรจะได้สนใจ และมีคนมาดูนาปลอดสารเพิ่มมากขึ้น...การทำนารวมของสมาชิก จะดีกว่าต่างคนต่างทำ จะเป็นการมุ่งทางเศรษฐกิจมากไป ถ้าทำร่วมกัน วัฒนธรรมเก่า ๆ เช่น การลงแขกเกี่ยวข้าวจะกลับมา จะมีโอกาสพูดคุยกัน ทำกิจกรรมร่วมกัน...สาเหตุที่ต้องการให้มีการทำนารวม มาจากต้องการเพิ่มทุน ตอนนี้เกษตรกรถือหุ้นคนละ 100 กว่าบาท ยังไม่เป็นสหกรณ์ ต้องการให้เกษตรกรถือหุ้นเพิ่มขึ้น และถ้ามีกำไรจากโครงการนารวม

⁶²สัมภาษณ์ สำภา นันตเสน, 25 ธันวาคม 2548.

⁶³สัมภาษณ์ วิทยา คำผล, 25 ธันวาคม 2548.

ต้องการเอาไปใช้ซื้อที่นาให้เกษตรกรที่ไม่มีที่นาได้ทำนา โดยไม่คิดค่าเช่า ไม่เอาเปรียบเกษตรกร เพราะเกรงว่าต่อไปพื้นที่นาจะถูกขายไปอยู่ในมือของนายทุนหมดเหมือนอย่างในภาคกลาง การทำนารวมจึงเป็นวิธีคิดเพื่อรักษาผืนนาไว้

การทำนา หากใช้วิธีต่างคนต่างทำก็จะทำให้เกิดการแข่งขันกันเอง เช่นเดียวกับหลายสหกรณ์ที่ทำอยู่ในเวลานี้ แล้วในที่สุดจะไปไม่รอด สหกรณ์แข่งขันกันเองจะล้มหรือขาดทุน ผู้ระบบนายทุนไม่ได้ นายทุนก็ได้เปรียบเกษตรกร จึงต้องการให้กลุ่มมารวมกันให้มีความเข้มแข็ง...ถ้าเราวางฐานไว้ดี ใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทาง จะรู้วาระดับชุมชนต้องทำอะไรบ้าง พอเพียงในระดับกลุ่มของเขา จะมีแนวคิดเรื่องเลี้ยงวัว เลี้ยงความ นำมูลวัวมาทำปุ๋ยหมัก ถ้าไม่พอ อาจซื้อที่สหกรณ์ หรือกลุ่มอื่นเข้าไปเสริม เป็นการพึ่งตนเอง ของเขา แต่ก็พึ่งชุมชนด้วย เป็นการพึ่งพาอาศัยกัน

เมื่อพิจารณากรณีข้าวไร่สารเคมีจะเห็นได้ว่าสามารถนำหลักอริยมรรคที่มีองค์ประกอบครบถ้วนทั้งแปดประการมาประยุกต์อธิบายได้ตลอดทั้งกระบวนการ กล่าวคือ เกษตรกรกลุ่มนี้ภายหลังจากการชักนำของ "กัลยาณมิตร" ได้แสดงให้เห็นว่ามีความพยายามในการประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมในหมวดศีล คือ มีสัมมาวาจา รักษาคำพูด ไม่หลอกลวง ตั้งมั่นในสัมมากัมมันตะ ไม่โลภ ไม่ยึดถือที่จะเอาวัดเอาเปรียบผู้อื่น และมีสัมมาอาชีวะ คือเลี้ยงชีพด้วยการปฏิบัติธรรม ไม่มุ่งที่จะเบียดเบียนทำร้ายผู้อื่นด้วยการผสมปนสารเคมีใด ๆ และหมั่นปฏิบัติภารกิจของตนด้วยความเพียร แม้เป็นงานที่ต้องอาศัยความอดทน จึงมีสัมมาวายามะ และเป็นการกระทำด้วยการเฝ้าระวังด้วย "สติ" มิให้ความโลภ ความหลงมาทำร้ายจิตใจตนเอง และทำให้น้อมนำประพฤติปฏิบัติด้วยความแน่วแน่หรือมีสัมมาสติ และสัมมาสมาธิตลอดระยะเวลาจนถึงสามปี และเมื่อผ่านการปฏิบัติจนรู้แจ้งในงานของตนแล้ว เกษตรกรส่วนหนึ่งที่เข้าใจงานและผลของงานรวมทั้งตนเองเพิ่มมากขึ้น หรือมี "ปัญญา" เพิ่มมากขึ้น ได้ขยายความรับผิดชอบที่มีต่อชีวิตของตนสู่ชีวิตผู้อื่นซึ่งมีความเดือดร้อน คือมีเมตตาธรรม ดังวิธีคิดในเรื่อง "นารวม" วิธีการบริโภคในชุมชนจึงกลายเป็นวิถีธรรมเพราะระดับคุณธรรมได้เลื่อนระดับสูงขึ้น ยิ่งกว่านั้น ผลของการนำหลักการคุ้มครองผู้บริโภคแนวพุทธมาประยุกต์ใช้กรณีข้าวไร่สารเคมีนี้ ส่งผลทำให้ผู้บริโภคปลอดภัย ผู้ผลิตมีสุขภาพดีขึ้น สังคมร่มเย็นเป็นสุข เพราะวัดและชุมชนได้รับการดูแลมากขึ้น ส่วนสภาพแวดล้อมโดยรวม คือระบบนิเวศวิทยาแหล่งดินและน้ำก็ได้รับการฟื้นฟูให้คืนกลับสู่วิถีปกติตามธรรมชาติ

การอธิบายกรณีตัวอย่างเรื่องข้าวไร่สารเคมีนี้ นอกจากจะชี้ให้เห็นว่าในสังคมระบบเปิดที่มีความคิดเห็นซึ่งนำวิธีการดำรงชีวิตที่หลากหลาย ย่อมก่อให้เกิดความสับสนได้ง่ายสำหรับผู้ที่มีได้มีความเข้มแข็งจากภายใน แม้แต่การพัฒนาให้มีจิตใจที่เข้มแข็งยึดมั่นกับ “สัมมาทิฏฐิ” ก็เป็นเรื่องยาก ในขณะที่เกษตรกรมีความยากจน ต้องการรายได้ ย่อมให้ความสนใจที่จะทำนาด้วยวิธีที่ให้ผลตอบแทนสูง และมีความสะดวกสบายมากกว่าวิธีการแบบเกษตรอินทรีย์ที่มีได้เป็นวิธีหลักในสังคม ส่วนที่ว่าเป็นการจูงใจด้วยเรื่องสุขภาพและการลงทุนที่น้อยลงนั้น เป็นข้อค้นพบในภายหลัง เกษตรกรกลุ่มแรก ๆ ที่ให้ความสนใจในโครงการนี้ ก็ได้มีความเชื่อมั่นมากจนตลอดจนโครงสร้างที่รองรับ อาทิ โรงสีข้าวที่รับแปรรูปข้าวอินทรีย์ก็ได้สนับสนุนมาตั้งแต่แรก จึงอาจกล่าวได้ว่าความสำเร็จที่ขยายกลุ่มได้เพิ่มมากขึ้น แม้จะมีได้รวดเร็วมากนั้น เป็นผลมาจากความเชื่อมั่นและการผลักดันของ “กัลยาณมิตร” แต่ความสำเร็จที่สำคัญมาจากความตั้งใจจริงของเกษตรกรกลุ่มแรกจนสามารถพิสูจน์ให้เกิดความเชื่อมั่นว่าข้าวอินทรีย์นั้นทำได้ และส่งผลให้เกษตรกรรายอื่น ๆ เห็นจริงและเป็นการจูงใจให้เข้าร่วมโครงการ ซึ่งยังจำเป็นที่จะต้องขยายแนวคิดและจูงใจเกษตรกรด้วยวิธีการต่าง ๆ ที่หลากหลายต่อไป

การอธิบายโครงการนี้ด้วยหลักการคุ้มครองผู้บริโภคแนวพุทธ อาจจะมีผู้ที่มีความเห็นว่ามันชัดเจนเพียงพอโดยเฉพาะจากกรณีที่เกษตรกรกลุ่มนี้เป็นกลุ่มผู้ผลิต แต่ไม่ได้แสดงความตั้งใจที่จะคุ้มครองผู้บริโภคอย่างชัดเจนเท่ากับชุมชนอโศก แต่ผู้ศึกษามีความเห็นว่ากรณีดังกล่าว นับเป็นจุดตั้งต้นสำหรับผู้ดำรงอยู่ในสังคมแบบเปิด และขาดความเชื่อมั่นต่อ “เกษตรอินทรีย์” แต่ก็ได้ปฏิเสธที่จะทดลองทำดู ความรู้และความเข้าใจหรือ “ปัญญา” จึงพัฒนาเพิ่มขึ้นได้ในที่สุด

กรณีศึกษา: กลุ่มผู้ปฏิบัติงานภาครัฐ

กรณีตัวอย่างที่จะนำมาใช้อธิบายหลักการคุ้มครองผู้บริโภคแนวพุทธของหน่วยงานรัฐ เป็นการทำงานของ ศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานี ซึ่งมีหลักคิดและแนวทางปฏิบัติที่แตกต่างจากหน่วยงานคุ้มครองผู้บริโภคภาครัฐอื่น ๆ ไม่ว่าจะหน่วยงานคุ้มครองผู้บริโภคที่สังกัดสำนักงานคณะกรรมการอาหารและยา หรือกรมวิทยาศาสตร์การแพทย์

โดยหลักการแล้ว หน่วยงานคุ้มครองผู้บริโภคของภาครัฐทั้งหมด จะให้ความสำคัญกับการทำงานคุ้มครองผู้บริโภคตามกฎหมาย รวมทั้งการวิเคราะห์ตรวจสอบคุณภาพมาตรฐานของตัวผลิตภัณฑ์ว่าเป็นไปตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้หรือไม่ แต่สำหรับกรณีของศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานีแล้ว การดำเนินงานที่ผ่านมาใช้หลักการที่สอดคล้องกับหลักการแนวพุทธ

อย่างเห็นได้ชัดเจน กล่าวคือ เป็นหลักการทำงานที่ให้ความสำคัญกับ “ความทุกข์” ที่ไม่จำกัดว่าจะ เป็นปัญหาของผู้บริโภค หรือผู้ผลิต โดยมีได้ยึดมั่นถือมั่นแต่กรอบการทำงานตามกฎหมายและ นโยบายของภาครัฐเป็นหลักเท่านั้น แต่ให้ความสำคัญกับการตรวจสอบสถานการณ์ตามความ เป็นจริงที่เกิดขึ้นอย่างรอบด้านด้วย “ปัญญา” ซึ่งในที่นี้หมายถึงการตรวจสอบทุกแง่ทุกมุมที่ รวมถึงการประเมินถึงผลกระทบที่อาจเกิดขึ้น

จากการวิเคราะห์ในบทที่ผ่านมา และการวิเคราะห์หลักการทำงานของหน่วยงาน คุ่มครองผู้บริโภคของไทยทั้งหมด ปัญหาหลักนั้นพบว่าอยู่ที่การเชื่อมั่นยึดติดกับกรอบของความรู้ นโยบายของรัฐ รวมทั้งกฎหมาย หรืออาจกล่าวให้ชัดเจนว่าหน่วยงานส่วนใหญ่มีความเชื่อโดย สนิทใจว่าเป้าหมายของการทำงานคุ้มครองผู้บริโภคนั้น อยู่ที่การปฏิบัติตามกรอบของนโยบาย ของรัฐ รวมทั้งกรอบของกฎหมาย โดยที่ยังมิได้มีการเชื่อมโยงถึงผลของงานว่าได้นำไปสู่การแก้ไข ปัญหาการบริโภคอย่างแท้จริงหรือไม่ เพราะมีความเข้าใจบทบาทของตนอย่างแยกส่วน ด้วยเชื่อ ว่าผลของงานของตนจะถูกส่งต่อไปยังหน่วยงานอื่นที่มีความรับผิดชอบโดยตรงต่อไป (โดยที่หลาย ครั้ง ก็มิได้มีการติดตามทวงถามด้วย) หลักวิธีคิดที่มีได้พิจารณางานเป็นองค์รวมเช่นนี้ จึงเป็นส่วน หนึ่งที่ทำให้ปัญหาการคุ้มครองผู้บริโภคดำรงอยู่ และกลายเป็นปัญหาซ้ำซากวนเวียนไม่สิ้นสุด และหลักวิธีคิดเช่นนี้ ยังทำให้หน่วยงานที่ทำหน้าที่แก้ปัญหาย่างเป็นองค์รวมกลายเป็น “การ ทำงานที่เกินหน้าที่ความรับผิดชอบ” ในขณะที่การทำงานคุ้มครองผู้บริโภคแนวพุทธเป็นการ คุ้มครองชีวิต จึงไม่สามารถแยกส่วนของงานและความรับผิดชอบได้ และไม่อาจยุติลง ณ จุดใดจุด หนึ่งโดยที่ยังไม่มีหลักประกันที่ชัดเจนเช่นกัน

ปัญหาที่สำคัญของหน่วยงานคุ้มครองผู้บริโภคส่วนใหญ่ของไทยที่ทำงานแบบ “ส่งไม้ ผลิต” จึงมีที่มาจากหลักคิดที่ยึดมั่นกับกรอบของความรู้ นโยบายของรัฐ รวมทั้งกฎหมายมาก เกินไป จนกลายเป็น “ความหลง” ซึ่งหากอธิบายด้วยหลักพุทธธรรมย่อมเห็นได้ว่าเป็นเพราะขาด ความสามารถในการแยกความแตกต่างระหว่างเรื่องที่เป็นความจริงในระดับโลกก็ยะสัมมาทิฐิและ โลกุตระสัมมาทิฐิ

สำหรับศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานี แม้ว่าจะเป็นหน่วยงานที่มีได้อธิบาย หลักการทำงานว่าเป็นหลักการแนวพุทธ แต่หลักการทำงานนั้น ให้ความสำคัญกับการแก้ไขปัญหา ความทุกข์ของประชาชนอย่างเป็นองค์รวม ขณะเดียวกันก็ต้องการชี้ให้สาธารณชนเห็นปัญหาของ การยึดติดกับกรอบของความรู้ นโยบายของรัฐ รวมทั้งกฎหมายมากเกินไป จนกลายเป็น “ความ หลง” ของหน่วยงานอื่นที่กลายเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการทำหน้าที่เป็น “กัลยาณมิตร” ให้แก่ ผู้บริโภคและผู้ผลิต ดังที่ได้พยายามน้อมนำให้เห็นว่า การทำงานตามกรอบของกฎหมายของศูนย์

วิทยาศาสตร์การแพทย์อื่น ๆ ยังไม่เพียงพอ โดยเฉพาะการทำงานที่เน้นแต่การวิเคราะห์ตรวจสอบคุณภาพของตัวผลิตภัณฑ์ ผู้อำนวยการ ศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์อุบลราชธานี เคยชักชวนหน่วยงานทำนองเดียวกันว่า⁶⁴

ภารกิจหลักของศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์เป็นงานให้บริการตรวจวิเคราะห์ ถ้าหากทำงานแต่ด้านบริการอย่างเดียว จะเป็นที่น่าเสียดายความรู้ความสามารถที่มีอยู่ของบุคลากรมาก เพราะทำเฉพาะตามที่เขาส่งตัวอย่างมาให้ตรวจ แล้วรายงานผลกลับไปซึ่งถือว่าหมดภารกิจแล้ว จึงพยายามชวนให้มาทำงานที่ให้คำตอบแก่หน่วยงานอื่น ๆ และสังคมได้มากกว่านั้น ไม่ใช่แค่ตอบคำถามว่าผลการตรวจวิเคราะห์เป็นอย่างไร ผ่าน หรือไม่เท่านั้น

ผู้อำนวยการ ศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานี ยังได้วิพากษ์การทำงานที่เน้นการส่งตรวจอย่างวิเคราะห์ที่ผ่านมาจากภาครัฐว่า⁶⁵

แต่เดิม การส่งตรวจวิเคราะห์จะเน้นจำนวนตัวอย่างที่ละมาก ๆ เพราะส่งตรวจฟรี ปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปเพราะระบบงบประมาณใหม่ ผู้ส่งตัวอย่างเป็นผู้จ่ายเงิน คือส่งมาก ต้องจ่ายมาก ซึ่งเป็นเรื่องดี เพราะถ้าจังหวัดส่งแบบสมัยก่อนทีละ 100 ตัวอย่าง เช่น ให้หาสารตกค้างในหมู่น้ำแดง ต้นทุนประมาณ 3,000 บาทต่อตัวอย่าง จะเป็นเงินถึง 300,000 บาท ถ้าผลการวิเคราะห์พบว่ามีการตกค้าง 4 ตัวอย่าง จะตอบไม่ได้ว่าทั้งสี่ตัวอย่างมาจากไหน การตรวจวิเคราะห์แบบนี้ไม่เป็นผลดีแก่ประเทศ คนขายน้ำยาเคมีชอบ ยิ่งตรวจมาก เขายังได้เงินมาก แต่ถ้าเราจัดระบบใหม่ ให้จังหวัดประสานกันเป็นเครือข่าย ถ้าวางแผนดี เป็นระบบ จะเก็บตัวอย่างได้ครอบคลุมทั้งหมดเพราะสามารถเก็บตัวอย่างที่ต้นทุนไม่ซ้ำซ้อน และใช้ตัวอย่างจำนวนน้อย แต่สามารถบอกได้ว่าตัวอย่างมาจากไหน และจะจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นได้อย่างไร

⁶⁴จากการอภิปรายในสัมมนาวิชาการเรื่องยุทธศาสตร์ความร่วมมือเครือข่ายประชาสังคมผู้บริโภค จัดโดย สำนักงานโครงการคุ้มครองผู้บริโภคด้านสุขภาพ (คคส.) ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 1 ธันวาคม 2548.

⁶⁵สัมภาษณ์ผู้อำนวยการ ศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานี, 23 ธันวาคม 2548 โดยชี้ให้เห็นว่าในขณะที่ตัวเลขของศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์อื่น ๆ อยู่ที่สองหมื่นกว่าตัวอย่างต่อปี ที่ศูนย์ฯ แห่งนี้จะอยู่ที่สี่พันถึงหกพันตัวอย่างเท่านั้น

...อย่างกรณี สสจ.ส่งยาถูกกลอนมาให้เราตรวจ ถ้าไม่สามารถบอกได้ว่าซื้อมาจากแหล่งใด จะขยายผลต่อไม่ได้ เราจะไม่ตรวจให้

ความพยายามของหน่วยงานแห่งนี้ จึงมิได้อยู่ที่ความพยายามในการเพิ่มประสิทธิภาพของงานเท่านั้น แต่อยู่ที่ทำอย่างไรจะพิสูจน์ว่าสามารถคุ้มครองชีวิตของผู้บริโภคได้อย่างแท้จริง ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นการทำงานเพื่อพิสูจน์ “ความดี” ของตนตามหลักสัมมาอาชีวะ ดังที่ได้กล่าวแล้ว ในขณะที่เดียวกันก็เป็นการสร้างนิยามและมาตรฐานการทำงานด้านการคุ้มครองผู้บริโภคของหน่วยงานราชการไทยขึ้นทั้งระบบ ดังเช่นที่ผู้ปฏิบัติงานได้อธิบายหลักการทำงานของศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานี โดยยกตัวอย่างเปรียบเทียบกับหน่วยงานอื่นไว้ว่า⁶⁶

ระบบการทำงานของศูนย์ฯ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องใด สิ่งโดยใคร ผู้อำนวยการจะยังไม่ให้เก็บตัวอย่าง หากยังไม่มีกรวางแผนที่ชัดเจน อย่างเช่น กรณีที่มีปลาตายที่แม่น้ำพอง ซึ่งเกิดขึ้นจากการปนเปื้อนของสารอินโดซัลแฟนที่เกษตรกรนำมาใช้ฆ่าหอยในนาข้าว อธิบดีมีคำสั่งให้เก็บตัวอย่างปลามาตรวจ แต่หลักการทำงานของที่นี่จะไปเก็บตัวอย่างทันทีไม่ได้ จะต้องหาข้อมูลก่อนว่าควรเก็บตัวอย่างจากแหล่งใด จะต้องหาข้อมูลจากประมง เกษตรจังหวัด มาวิเคราะห์ วางแผน หาว่าแหล่งใดที่จะเก็บตัวอย่าง ในที่สุด เราได้ข้อมูลจากประมงจังหวัดว่า ถ้าเก็บตัวอย่าง ต้องเก็บจากปลาที่เลี้ยงในกระชัง เพราะว่าจะพบสารปนเปื้อนตกค้างมากที่สุด ถ้าเก็บตัวอย่างจากปลาที่ว่ายอยู่ตามธรรมชาติจะไม่พบ

...ถ้าเป็นกรณีของโมบายยูนิค ตามนโยบายอาหารปลอดภัย เมื่อไปถึงตลาด น้องเขาจะเก็บตัวอย่างจากทุกแผง เขาไม่ได้เก็บว่าตัวอย่างนี้มาจากที่ไหน พ่อค้าแม่ค้าเอามาจากแหล่งเดียวกันหรือไม่ พอตรวจแล้ว จะได้ประโยชน์อะไร พอตรวจแผงนี้แล้ว ก็ไปตรวจแผงอื่นต่อ เขาตรวจเช่นนี้เรื่อยไป เพราะความสำเร็จของเขาอยู่ที่ปริมาณ...หรือ อย่างกรณีป้าย food safety ตามแผงผักสด เขาต้องตรวจเพื่อต่ออายุป้าย แต่การตรวจของเขาไม่สามารถรับประกันได้ว่า ถ้าวันนี้ พบว่าปลอดภัย แล้วพรุ่งนี้จะปลอดภัยหรือไม่ ควรจะมีเกณฑ์การตรวจสอบมากกว่านี้ การตรวจของเขาคิดแต่เรื่องจำนวนตัวอย่าง

...ศูนย์วิทย์ฯ ที่นี่ ฝึกให้เราทำงานเชิงสังคม ให้ทำงานกับชุมชน มิใช่ทำงานแต่ในแล็บ

⁶⁶ สัมภาษณ์ จรรยาวิรัตน์ พาวขุนทด, 25 ธันวาคม 2548.

สำหรับหลักคิดและกรอบการทำงานของศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานี นั้น ได้รับการปรับเปลี่ยนโครงสร้างและวิธีการทำงานให้ชัดเจนขึ้น ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 โดยได้มีการจัดทำยุทธศาสตร์การทำงานไว้เพื่อให้รับกับการเปลี่ยนแปลง ผู้อำนวยการ ศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานี อธิบายถึงโครงสร้างและวิธีการทำงานไว้ว่า⁶⁷

เมื่อเข้ามาทำงานเป็นผู้อำนวยการที่นี่ ได้จัดโครงสร้างของหน่วยงานขึ้นใหม่ ที่ศูนย์อื่น เขาจะจัดแบ่ง แยกส่วนเป็นฝ่ายยา ฝ่ายอาหาร เลียนแบบโครงสร้างของกรมวิทย์ฯ การจัดแบ่งโครงสร้างอย่างนั้น คนจะทำงานแยกส่วน จะทำแต่เรื่องยา เรื่องอื่นไม่ทำ และหากไปทำงานด้านอื่น ก็นับเป็นผลงานไม่ได้ ประเมินงานไม่ได้ คนที่ทำงานฝ่ายยา ถามว่าอยู่ฝ่ายยา อยู่เพื่อทำอะไร ก็ไม่สามารถตอบได้ จึงจัดโครงสร้างใหม่ด้วยการเอางานมารวมกันจัดเป็น 'กลุ่มงานคุ้มครองผู้บริโภคด้านสาธารณสุข' เพื่อให้สามารถบอกวัตถุประสงค์ได้ชัดเจนขึ้น วัตถุประสงค์ของเราเป็นการทำงานคุ้มครองผู้บริโภค

โครงสร้างองค์กรของศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานี จึงประกอบด้วยสามกลุ่มงานคือ กลุ่มงานคุ้มครองผู้บริโภคด้านสาธารณสุข กลุ่มงานพยาธิวิทยาคลินิก กลุ่มงานพัฒนาคุณภาพและวิชาการ และฝ่ายบริหารงานทั่วไป หรืออาจกล่าวได้ว่างานหลักที่สำคัญที่สุดจะอยู่ที่การทำงานเพื่อแก้ปัญหาให้แก่ผู้บริโภค⁶⁸

การปรับโครงสร้างองค์กรยึดหลักที่ลดความสำคัญกับการทำงานตามแนวดิ่งลงเพื่อให้เกิดความคล่องตัว ปรับเปลี่ยนได้ง่ายตามสถานการณ์ ตลอดจนสามารถช่วยเหลือร่วมมือกันได้ แต่ส่วนการเปลี่ยนแปลงที่เด่นชัดมากที่สุดอยู่ที่การปรับงานประจำให้กลายเป็น "โครงการ" ซึ่งหมายถึงการทำงานในเชิงศึกษาวิจัยและพัฒนาที่สามารถนำผลลัพธ์ที่ได้ไปปฏิบัติได้ในชีวิตจริง หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการแก้ปัญหาแบบองค์รวม

⁶⁷สัมภาษณ์ผู้อำนวยการ ศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานี, 23 ธันวาคม 2548.

⁶⁸รายงานประจำปี 2547 ศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานี ระบุว่า มีข้าราชการปฏิบัติงานในกลุ่มงานคุ้มครองผู้บริโภคด้านสาธารณสุขจำนวน 18 คน กลุ่มงานพยาธิวิทยาคลินิก 6 คน กลุ่มงานพัฒนาคุณภาพและวิชาการ 2 คน และฝ่ายบริหารงานทั่วไป อีก 6 คน รวมกับลูกจ้างประจำอีก 10 คนที่ทำงานในฝ่ายบริหารทั่วไป ส่วนลูกจ้างชั่วคราวมี 13 คน อยู่ในกลุ่มกลุ่มงานคุ้มครองผู้บริโภคด้านสาธารณสุขจำนวน 8 คน

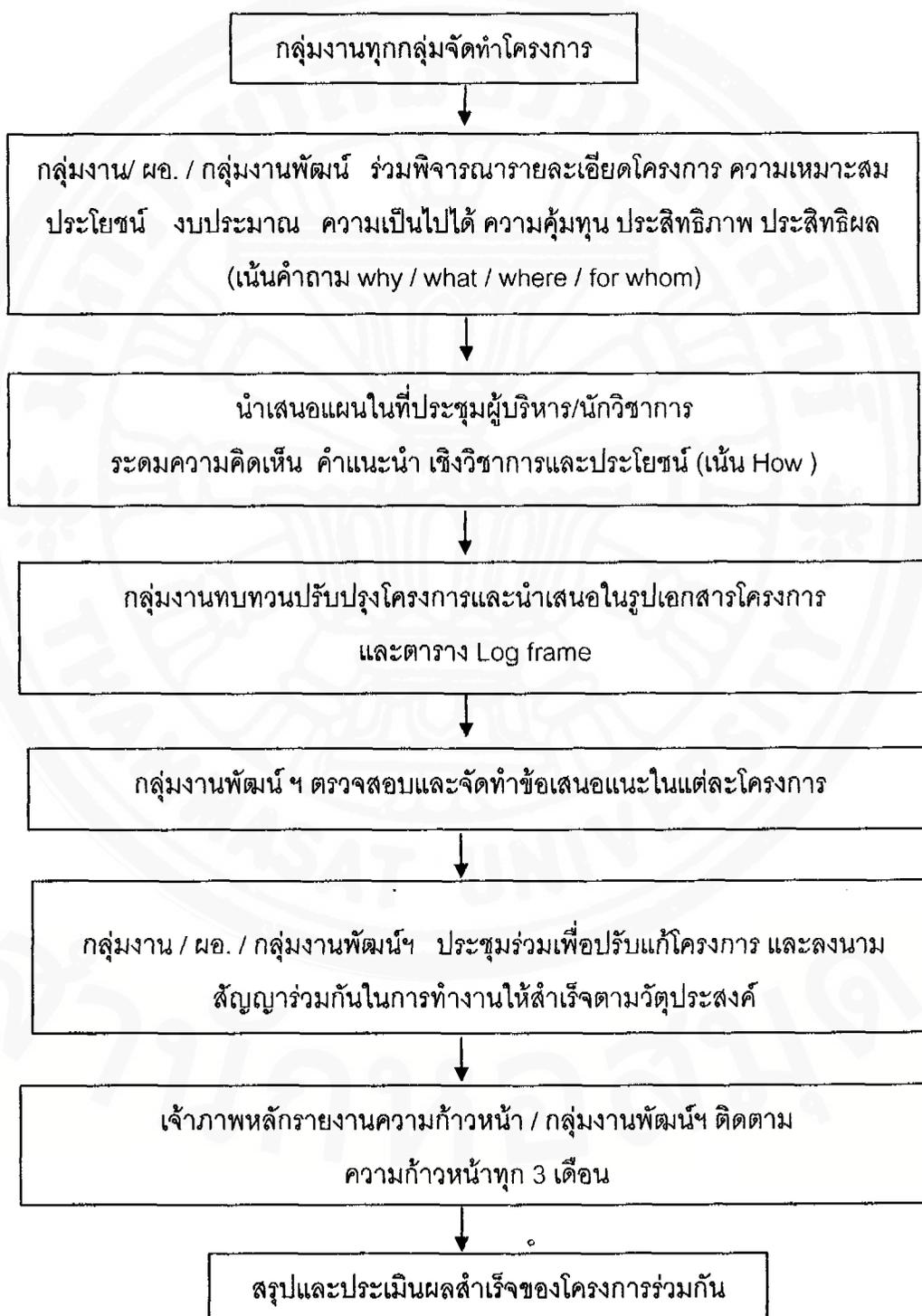
เมื่อจัดโครงสร้างและวิธีการทำงานใหม่ในรูปของ "โครงการ" ได้สำเร็จ จึงทำให้ ผู้ปฏิบัติงานมีบทบาทและความรับผิดชอบที่ชัดเจนขึ้น เพราะแต่ละคนจะต้องมี "โครงการ" เพื่อ คุ่มครองผู้บริโภคอยู่ในความรับผิดชอบอย่างน้อยปีละหนึ่งเรื่อง ส่วนการพิจารณาว่าจะได้ทำเรื่อง ที่สนใจหรือไม่ จะต้องผ่านขั้นตอนการตรวจสอบว่าเป็นโครงการที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ประชาชน ได้อย่างแท้จริง (คูแผนภูมิที่ 8 ประกอบ)

สำนักหอสมุด

แผนภูมิที่ 8

การจัดทำแผน / โครงการ ของศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานี
ประจำปีงบประมาณ 2547

ในเอกสารทิศทางการพัฒนางานของศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานี จะระบุว่า แผนงานและโครงการต่าง ๆ ก่อนลงมือปฏิบัติ จะต้องผ่านกระบวนการคิดและตอบคำถามถึง เหตุผลและความจำเป็น สาเหตุของปัญหา วิธีการแก้ไขปัญหาที่สมเหตุสมผลและมีทางเลือกที่ดีที่สุด วัตถุประสงค์ต้องชัดเจน รู้ต้นทุนค่าใช้จ่าย ผู้รับประโยชน์ วิธีการวัดหรือประเมินผล รู้ความ เชื่อมโยงกับปัญหาอื่น ๆ รวมทั้งมีหลักประกันที่จะก่อให้เกิดประโยชน์และสัมฤทธิ์ผลที่ชัดเจน⁶⁹

แต่ความน่าสนใจอยู่ที่หลักการดังกล่าว เมื่อถูกนำไปปฏิบัติ ได้มีส่วนในการสร้างหลัก คิดและแนวทางปฏิบัติใหม่ให้แก่ผู้ปฏิบัติงาน ผู้ปฏิบัติงานอธิบายว่า⁷⁰

โครงการที่เราขออนุมัติทำ จะถูกตั้งคำถามตลอดว่า ทำไมต้องทำ ชาวบ้านจะ ได้รับประโยชน์อะไร คุ่มค่าเงินงบประมาณหรือไม่ ใครจะเอาไปใช้ จะขยายผลได้ อย่างไร

คำถามที่ว่า “ชาวบ้านได้รับประโยชน์อะไร คุ่มค่าหรือไม่” จึงกลายเป็นหลักคิดที่ ผู้ปฏิบัติงานนำไปใช้วิเคราะห์นโยบายของภาครัฐที่สั่งการลงมา ด้วยเหตุนี้ ถ้าเป็นนโยบายที่สั่ง การลงมาให้ตรวจสอบ เช่น นโยบายให้ตรวจสอบผักปลอดสารพิษทั่วประเทศ ผู้ปฏิบัติงานอธิบาย หลักการทำงานไว้ว่าจะยังไม่นำไปดำเนินการทันที แต่จะตรวจสอบข้อมูลและสถานการณ์ต่าง ๆ จนรอบด้านเสียก่อน ดังที่ผู้ปฏิบัติงานอธิบายว่า⁷¹

ผู้อำนวยการ จะให้เราวิเคราะห์ก่อนว่าคำสั่งนั้น เกี่ยวข้องกับพื้นที่ของเราอย่างไร เป็นปัญหาในพื้นที่ของเราหรือไม่ เราจะทำ ถ้าเกี่ยวข้องกับเรา และเราอาจทำ มากกว่าที่สั่งมาก็ได้ เราสามารถออกแบบ และวางแผนการศึกษาให้ชัด เราอาจจะ ส่งผลตามจำนวนตัวอย่างที่เขาสั่งมา แต่เราจะตอบได้มากกว่าผักตัวไหนในพื้นที่ ของเราที่มีความเสี่ยงบ้าง และมีจำนวนเท่าไร และถ้าเราอยากขยายผลต่อ หรือ ต้องการศึกษาเพิ่มเติม ต้องใช้งบประมาณเพิ่ม อันนี้เป็นหลักคิด ผู้อำนวยการก็จะ หางบประมาณให้ จะเอาหำหมื่นก็ได้ แต่เราต้องทำให้ครอบคลุมคุ่มค่ามากที่สุด

⁶⁹ทิศทางการพัฒนางานของศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานี น. 4. (เอกสารอัดสำเนา).

⁷⁰สัมภาษณ์พัชราภรณ์ เกียรตินิติประวัติ, เจ้าหน้าที่ศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานี, 23 ธันวาคม 2548.

⁷¹สัมภาษณ์ประคอง นิลวิเชียร, เจ้าหน้าที่ศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานี, 23 ธันวาคม 2548.

สำหรับผลการศึกษาที่ได้ เราจะส่งต่อไปให้กลุ่มงานพัฒนาคุณภาพและวิชาการ) เขาจะมาตรวจติดตามงานของเรา แล้วเอางานของเราไปเชื่อมโยงกับงานของทั้งจังหวัด เช่นเรื่องความไม่ปลอดภัยจากการใช้เครื่องสำอาง ยี่ห้อต่าง ๆ ของจังหวัด เขาก็จะส่งให้สาธารณสุขจังหวัดดำเนินการและจะคอยติดตามว่าจังหวัดดำเนินการต่ออย่างไร หรือไม่ ที่นี้เราทำได้เพราะเรามีโครงการติดตามการใช้ข้อมูลผลิตภัณฑ์สุขภาพ ที่ศูนย์อื่นเขาไม่ได้ทำ ทุกเรื่องที่ทำแล้ว ถ้าเป็นปัญหาส่วนใหญ่ จะไปขึ้นที่ WAIP ซึ่งเป็นโครงการที่แจ้งเตือนให้ผู้รับผิดชอบ นำข้อมูลไปแก้ไข เช่น อย. สสจ. โรงพยาบาล เป็นการขยายผลให้เกิดการใช้ข้อมูล เราจึงต้องติดตามการใช้ เพราะเมื่อทำขึ้นมาแล้ว ต้องมีการนำไปใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์คุ้มค่าจริง ๆ

สำหรับ WAIP หรือ ระบบข้อมูลข่าวสารเพื่อกระตุ้นเตือนภัยในการคุ้มครองผู้บริโภค (Warning and Alert Information Program) เป็นโครงการหนึ่งของศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานีที่จัดทำขึ้นเพื่อรวบรวมข้อมูลทางวิชาการที่ได้จากการตรวจวิเคราะห์และเชื่อมโยงกับข้อมูลอื่น ๆ อย่างเป็นระบบเพื่อนำมาใช้สนับสนุนการปฏิบัติงานของฝ่ายปฏิบัติการให้ถูกต้องและเหมาะสม

ตัวอย่าง เช่น จากการตรวจวิเคราะห์ยาน้ำแผนโบราณที่จำหน่ายในจังหวัดสกลนคร พบสารห้ามใช้ คือ คลอโรฟอร์มและวัตถุกันเสีย (Benzoic acid) มีปริมาณเกินมาตรฐาน ซึ่งอาจเป็นอันตรายต่อตับ ศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานีจะแจ้งให้ผู้ที่เกี่ยวข้องรับทราบ คือ สำนักงานคณะกรรมการอาหารและยา สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั้ง 19 จังหวัด และแจ้งให้โรงพยาบาล และร้านขายยาทราบด้วย รวมทั้งดำเนินการรวบรวมข้อมูลติดตามผลการดำเนินงานของจังหวัดและหน่วยงานอื่น ๆ ในเรื่องนี้ อาทิ การขยายผลของสำนักงานคณะกรรมการอาหารและยาที่ดำเนินการเก็บตัวอย่างยาน้ำแผนโบราณสุ่มตรวจเพิ่มเติม การดำเนินการเก็บตัวอย่างซ้ำของจังหวัดนครราชสีมา การทำหนังสือแจ้งเตือนผู้ผลิตของสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดสกลนคร การออกสำรวจร้านขายยาของสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดยโสธร ร้อยเอ็ด และอำนาจเจริญ การส่งผลการตรวจวิเคราะห์ให้วารสารฉลาดซื้อนำไปเผยแพร่ในรูปแบบบทความ และการจัดทำโครงการขยายผลเพื่อติดตามคุณภาพมาตรฐานยาแผนโบราณตัวอื่น ๆ ที่ยังมีได้มีการดำเนินการมาก่อน เป็นต้น

ผลจากการดำเนินงานโครงการ WAIP ดังกล่าว ในช่วงปี พ.ศ. 2540-2545 ได้ทำให้มีการนำข้อมูลการตรวจวิเคราะห์ไปใช้อย่างมีประสิทธิภาพ อาทิ การเพิกถอนทะเบียนตำรับยา การ

เปลี่ยนแปลงมาตรฐานคุณภาพนมของประเทศไทย การดำเนินคดีกับผู้กระทำความผิด และทำให้สามารถจัดเก็บผลิตภัณฑ์ที่ไม่ได้มาตรฐานออกจากตลาดได้ เป็นต้น⁷²

เมื่อพิจารณาในภาพรวม จะเห็นได้ว่าหลักคิดและแนวทางการทำงานคุ่มครองผู้บริโภคของศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานี ที่ให้ความสำคัญกับการคุ่มครองผู้บริโภคอย่างเป็นทางการและเป็นองค์รวมและเป็นการแก้ปัญหาด้วยการคุ่มครองผู้บริโภคระดับชีวิตทำให้งานของศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์อุบลราชธานีได้รับการยอมรับจากหน่วยงานอื่น ๆ โดยหลักการทำงานนั้น ผู้อำนวยการอธิบายว่า⁷³

เรามีได้มีตัวแบบการทำงานสำเร็จรูปที่ตายตัว แล้วแต่เรื่อง แล้วแต่พื้นที่ เราถึงเน้นเรื่องการศึกษาเรียนรู้จากพื้นที่จริง หรือจากชีวิตจริงของเขา หลักการทำงานอยู่ที่การสร้างพื้นที่ของเขาให้แข็งแรง สามารถพึ่งตนเองให้ได้มากที่สุด แล้วเราผลิตความรู้ไปให้ เพื่อให้เขาสามารถตรวจสอบปัญหาได้เร็วขึ้น จัดการกับปัญหาได้เร็วขึ้น และจัดการปัญหาได้ที่ต้นน้ำ ไม่ใช่ที่ปลายน้ำ

สำหรับโครงการล่าสุดที่ผู้อำนวยการ ศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานีและกลุ่มผู้ปฏิบัติงานเห็นว่าเป็นความสำเร็จที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนอย่างแท้จริง คือ “โครงการสร้างเครือข่ายเฝ้าระวังคุณภาพน้ำบริโภคในชนบท” ซึ่งก็เป็นผลมาจากการศึกษาเรียนรู้และผสมผสานข้อมูลที่หลากหลายเข้าด้วยกันบนฐานคิดที่จะแก้ปัญหา “ความทุกข์” ให้ชุมชน โดยมีได้ยึดติดว่าเป็นไปตามกรอบหน้าที่ตามกฎหมาย หรือนโยบายหรือไม่

จุดเริ่มต้นของโครงการนี้ อาจกล่าวได้ว่ามาจากปัญหาความไม่เท่าเทียมระดับนโยบาย ในขณะที่สถานการณ์ที่ผ่านมามาภาครัฐ จะให้ความสำคัญแก่คนเมืองและน้ำดื่มในภาชนะบรรจุปิดสนิทมาโดยตลอด จึงทำให้การเฝ้าระวังคุณภาพน้ำดื่มในภาชนะบรรจุปิดสนิท เป็นส่วนหนึ่งของงานคุ่มครองผู้บริโภคที่บรรจุอยู่ในแผนงานเฝ้าระวังความปลอดภัยระดับประเทศ แต่น้ำเพื่อการบริโภคอุปโภคจากแหล่งสาธารณะต่าง ๆ ที่มาจากน้ำบ่อ คลอง บึง น้ำบาดาล การขุดเจาะแหล่งน้ำตามธรรมชาติเองของชาวชนบทจะไม่ถูกบรรจุอยู่ในแผนงาน แหล่งน้ำดื่มเหล่านี้ จึงไม่ได้รับการ

⁷² ผลการประเมินโครงการนี้ ได้มีการนำเสนอในที่ประชุมวิชาการของกรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ เมื่อวันที่ 1-2 พฤษภาคม 2546 และในรายงานประจำปี 2546 ศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานี, น. 29.

⁷³ สัมภาษณ์ ประคอง นิลวิเชียร, เจ้าหน้าที่ศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานี, 23 ธันวาคม 2548.

ตรวจสอบเรื่องคุณภาพมาตรฐานมาก่อน โดยเฉพาะการปนเปื้อนจากโลหะหนัก เช่น ตะกั่ว สนิม เหล็ก แคดเมียม ไนไตรต์ เป็นต้น

นอกจากนี้ ถ้าหากพิจารณาถึงนิยามของคำว่า “ผู้บริโภค” ตามกฎหมายก็จะเห็นได้ ข้อจำกัดของกฎหมายคุ้มครองผู้บริโภคมีชัดเจน เพราะจะให้ความสำคัญเฉพาะ “ผู้บริโภค” ที่มีสิทธิการบริโภคภายใต้ระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรมเท่านั้น⁷⁴ ซึ่งย่อมทำให้ขอบเขตของการคุ้มครองผู้บริโภคตามกฎหมายลดทอนลงไปด้วย ผู้บริโภคน้ำจากแหล่งน้ำต่าง ๆ ในชนบทจึงอยู่นอกขอบเขตกฎหมายที่จะได้รับการคุ้มครองตามสิทธิของผู้บริโภคทุกประการ แต่ก็มีความเป็นไปได้ที่กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุขอาจจะเข้ามาดูแลเป็นครั้งคราว

ศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานีได้ทำการศึกษาเบื้องต้นด้วยการเข้าไปตรวจวิเคราะห์น้ำบริโภคจากแหล่งน้ำบาดาลที่ใช้บริโภค 8 แห่งในอำเภออำเภวารินชำราบ พบว่าแหล่งน้ำทั้งแปดแห่งมีปริมาณปนเปื้อนตะกั่วที่เกินระดับมาตรฐาน จึงได้ทำหนังสือราชการแจ้งให้นายแพทย์สาธารณสุขจังหวัดอุบลราชธานีรับทราบเพื่อดำเนินการต่อไป⁷⁵ หลังจากนั้น อีกประมาณหกเดือน ศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานี จึงทำหนังสือทวงติดตาม เมื่อไม่ได้รับความสืบหน้าอีก จึงทำให้ศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานี ปรับเปลี่ยนกลยุทธ์เป็นการผลักดันให้เกิดกลไกการคุ้มครองผู้บริโภคเรื่องนี้เอง ผู้อำนวยการ ศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานี อธิบายไว้ว่า⁷⁶

ปัญหาอยู่ที่ไม่มีใครเป็นเจ้าของเรื่อง พอไปถึงสาธารณสุขจังหวัด เขาอาจไม่รู้ว่าต้องดำเนินการอย่างไร แต่ชาวบ้านและลูกหลานของเขาควรจะได้ดื่มน้ำสะอาด

⁷⁴นิยามของคำว่า ผู้บริโภค ระบุอยู่ในมาตรา 3 แห่งพระราชบัญญัติคุ้มครองผู้บริโภค พ.ศ. 2522 ระบุว่า “ผู้บริโภค หมายถึง ผู้ซื้อหรือผู้ได้รับบริการจากผู้ประกอบธุรกิจ และหมายความรวมถึงผู้ซึ่งได้รับการนำเสนอ หรือการชักชวนจากผู้ประกอบธุรกิจเพื่อให้ซื้อสินค้าและบริการด้วย”

⁷⁵หนังสือที่ สธ 0521/02222 ถึง นายแพทย์สาธารณสุขจังหวัดอุบลราชธานี ลงวันที่ 25 ตุลาคม 2544 เรื่องแจ้งข้อมูลแหล่งน้ำบาดาลมีการปนเปื้อนโลหะหนัก เพื่อแจ้งให้ทราบว่าแหล่งน้ำบาดาลที่ใช้บริโภค 8 แห่งในอำเภออำเภวารินชำราบ พบสารตะกั่ว อยู่ระหว่าง 0.082-0.398 mg/L ในขณะที่ค่ามาตรฐานมีได้ไม่เกิน 0.05 mg/L

⁷⁶สัมภาษณ์ผู้อำนวยการ ศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์อุบลราชธานี, 23 ธันวาคม 2548.

ไม่มีตะกั่วไม่มีแมงกานีส ฯลฯ มีฉะนั้น เด็กก็จะเรียนช้า ไม่ทันคนอื่น จึงหันมามองในแง่กลยุทธ์ว่ามันน่าจะเป็นหน้าที่ของ อบต. (องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นระดับตำบล) เพราะเขามีหน้าที่จัดหาแหล่งน้ำสะอาดอยู่แล้ว เราจึงส่งเจ้าหน้าที่ไปคุยกับ อบต. ขอให้มาร่วมกันเก็บตัวอย่างน้ำในพื้นที่ของเขาส่งมาตรวจ แล้วทางเราจะสนับสนุนทางด้านวิชาการและค่าใช้จ่ายในการตรวจวิเคราะห์ให้ เขาบอกว่าไม่ได้ตั้งงบประมาณไว้ ตอนนั้นราคา 5,000 บาท เราบอกว่าคิดแค่ 2,500 บาท ส่วนที่เหลือ เราจะจ่ายเอง แต่เราตั้งเงื่อนไขกับ อบต. ว่าถ้าตรวจเจอสารปนเปื้อนจะต้องตั้งงบประมาณเพื่อดำเนินการต่อ และก่อนจะนำน้ำมาให้เราตรวจวิเคราะห์คุณภาพ ขอให้เขาประชุมร่วมกับชาวบ้านก่อน บอกชาวบ้านว่าจะเก็บตัวอย่างเมื่อไร ทำไม่ต้องเก็บตัวอย่างวิเคราะห์ และบอกให้ชาวบ้านรู้ว่า บางแหล่งมีสารตะกั่วปนเปื้อน เด็กกินน้ำเข้าไป อาจจะไม่ป่วย แต่ทำให้ลูกหลานของเขาไม่ฉลาด เมื่อได้ผลการตรวจวิเคราะห์มาแล้วขอให้แจ้งกับชาวบ้านทราบ ปรากฏว่ามีสาม อบต. ที่สนใจเข้าร่วมโครงการ มีหนึ่ง อบต. ที่ไม่ได้ให้ความสนใจ แต่ปรากฏว่าชาวบ้านในพื้นที่นั้น เข้ามาตั้งคำถาม เขามาทวงสิทธิ์ของเขา กับ อบต. และเรียกร้องให้ดำเนินการ พลังชุมชนเลยเข้ามาทำกับการทำงานของอบต. ซึ่งหมายความว่า อบต. มาตั้งงบประมาณ กระบวนการดูแลแหล่งน้ำ จึงเริ่มขึ้น...ในส่วนของ การสนับสนุนวิชาการ เราก็ไปเชื่อมโยงกับสาธารณสุขอำเภอไว้เพื่อให้เข้ามาทำงานร่วมกันกับ อบต. มาช่วยเก็บตัวอย่างน้ำเพราะเขาต้องดูแลพื้นที่ของเขาเช่นกัน พอผลการตรวจสอบออกมาพบว่ามีปัญหาปนเปื้อนโลหะหนัก บางแห่งมีตะกั่ว แมงกานีส แคดเมียม ไนไตรด จึงต้องจัดการ ในส่วนนี้เราก็เตรียมวิธีการแก้ปัญหาไว้ ซึ่งไปได้งานวิจัยที่พบว่าวัสดุพื้นบ้านสามารถกำจัดตะกั่วได้ในราคาถูก แล้วก็ไปเตรียมตรวจสอบระบบกำจัดสนิมเหล็ก...ว่าต้องทำอะไร ค่าใช้จ่ายเท่าใด เราเตรียมข้อมูลเหล่านี้ไว้ให้ล่วงหน้า...ในส่วนของระบบการกำจัดสนิมเหล็กในบางชุมชนที่มีอยู่แล้ว ถูกทิ้งค้างไว้ ปรากฏว่าชาวบ้านเข้ามาช่วยกันล้างหาหิน กรวด ดิน มาเปลี่ยน เป็นสิ่งที่ไม่ได้วางแผนไว้ว่าชาวบ้านจะเข้ามาช่วยกันดูแลอย่างนี้...ปัจจุบัน ศูนย์วิทยฯ กำลังศึกษาเรื่องสายน้ำ เพราะในหมู่บ้านหนึ่ง ๆ มีหลายแหล่งน้ำ บางที 2-3 แหล่ง บางที บอกว่าหมู่บ้าน 11 แต่ไม่รู้ว่าแหล่งน้ำนั้นอยู่ที่ไหน บ่อน้ำไหนจัดการแล้ว บ่อน้ำยังไม่ได้จัดการ เราจึงใช้ จีพีเอส (GPS) เข้ามาช่วยตรวจสอบเพื่อหาพิกัด เพราะจะได้ตรวจสอบสายน้ำได้ บอกได้ว่าเป็นสายน้ำ

เดียวกันหรือไม่ หากปลายน้ำเป็นปัญหา ต้นน้ำอยู่ที่ไหน ถ้าเรา plot แหล่งน้ำไว้ จะรู้เส้นทางของสายน้ำ จึงทำให้สามารถกำหนดแผนการตรวจสอบก่อนหลังได้ ถูกต้อง อย่างเช่น พื้นที่ติดกัน ถ้า อบต. ของเขาไม่ร่วมโครงการ แต่พบว่าพื้นที่ที่เราดูแลมีปัญหา เราจะได้แจ้งเตือนให้เขาทราบ

เมื่อพิจารณาหลักและวิธีการทำงานของศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานี จากโครงการตัวอย่างที่ได้อธิบายแล้วในบทที่สามและบทนี้ ย่อมทำให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่าศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์ อุบลราชธานีมิได้มีเป้าหมายเพื่อแก้ปัญหาการบริโภคเท่านั้น แต่เป้าหมายที่สำคัญมากกว่านั้น อยู่ที่การคุ้มครองระดับชีวิต ควบคู่ไปกับการพัฒนาวิธีการทำงานคุ้มครองผู้บริโภคแนวทางใหม่ ซึ่งก็อาจเรียกได้ว่าเป็นวิธีการทำงานคุ้มครองผู้บริโภคเชิงรุกก็ได้ แต่การที่หลักและวิธีการคุ้มครองผู้บริโภคที่ผ่านมามีลักษณะที่ทำทาบกับกรอบการทำงานคุ้มครองผู้บริโภคที่มีอยู่ในปัจจุบัน นับแต่วิธีการทำงานเป็นโครงการ การทำงานในลักษณะเป็นองค์รวม การทำงานคุ้มครองผู้บริโภคเชิงสังคม ฯลฯ ล้วนเป็นการทำงานเพื่อยกระดับวิถีการบริโภคให้เป็นวิถีธรรมด้วยการพัฒนาผู้ผลิต ผู้บริโภค รวมทั้งผู้ปฏิบัติงานภาครัฐให้ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันด้วยความรับผิดชอบต่อชีวิตของกันและกันเพิ่มมากยิ่งขึ้น จึงทำให้ผู้ศึกษาสรุปว่าเป็นหลักการทำงานที่สอดคล้องกับหลักการคุ้มครองผู้บริโภคแนวพุทธ ซึ่งก็จำเป็นจะต้องได้รับการตรวจสอบแลกเปลี่ยนจากท่านผู้รู้ต่อไป

ศจำนักหอสมุด